

Rukopisna staroslavenska gramatika D. A. Parčića

Lukić, Milica; Blažević Krezić, Vera

Source / Izvornik: **Lingua Montenegrina: časopis za jezikoslovna, književna i kulturna pitanja, 2014, 7/1, 91 - 129**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:384472>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-23**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

UDK 811.163.1'36

Izvorni naučni rad

Milica LUKIĆ (Osijek)

Filozofski fakultet, Osijek
mlukic@ffos.hr

Vera BLAŽEVIĆ-KREZIĆ (Osijek)

Filozofski fakultet, Osijek
vblazevic1@ffos.hr

RUKOPISNA STAROSLAVENSKA GRAMATIKA D. A. PARČIĆA

U radu se razmatraju osobitosti rukopisne staroslavenske gramatike Dragutina Antuna Parčića. Ispitat će se i utvrditi njezin ustroj i usmjerenost određenoj tradiciji u odnosu na postojeće devetnaestostoljetne staroslavenske gramatike i jezične osvrtne hrvatskih filologa – osobito Ivana Broza i njegovih *Oblika jezika staroga slovenskoga* (1889. i još šest izdanja).

Rukopisna je gramatika podijeljena na dva temeljna dijela (*Odsiek I* i *Odsiek II*) koji su ustrojeni prema obradi deklinacija (*Sklonitba*) i glagola (konjugacija odnosno *Sprega*). Riječ je o nedovršenoj gramatici koja nije popraćena u Uvodu najavljenim poglavljima *I. Dodatak o neprigibivih riečih* i *II. Dodatak o Oblikovanju (Formatio)*. Za razliku od Broza (*Pristup I – 4*) Parčić ne donosi uvodno poglavlje s razradbom izvanjskojezičnih povijesnih okolnosti nastanka staroslavenskoga jezika i dviju slavenskih azbuka (glagoljice i ćirilice), premda prilikom predstavljanja deklinacija ističe temeljne razlike između općeslavenskoga (do XII. stoljeća) i redakcijskoga razdoblja (hrvatski crkvenoslavenski jezik od XII. stoljeća). Nema ni posebnoga poglavlja o glasovima i glasovnim promjenama, već se ističu samo one alternacije koje dovode do stvaranja morfemskih opozicija u deklinaciji (poglavlje *O Blagoglasju*). U terminološkom smislu prepoznaje se nasljedovanje tradicije zagrebačke filološke škole i nazivlje karakteristično za hrvatske gramatike XIX. stoljeća (*samostavnik*, *pridavna (pridavnik)*, *pričestja*, *brojevi*, *zajmena*, *glagolji*, *prislovi*, *pridlozi*, *veznici* i *umetci*).

Ključne riječi: *Dragutin A. Parčić, Staroslavenska gramatika, Ivan Broz, Azbukvar*

Deduktivno u uvodu – iz perspektive vanjske povijesti jezika

O glagoljaškim nastojanjima Dragutina Antuna Parčića nije moguće pisati bez ocrtavanja društveno-političkih i crkvenih prilika u razdoblju njegova aktivnoga djelovanja. Ono je obilježeno, točnije uvjetovano stasajem hrvatske *Cyrrillomethodiane* kao znanosti i javnoga pokreta, prethodnom istočnoslavenizacijom liturgijskih knjiga u XVII. i XVIII. stoljeću te potrebom njihova dotiskivanja i obnove u XIX. st, osnivanjem Odbora za uređivanje liturgijskih knjiga 1867, enciklikom *Grande munus*, konkordatom Svete Stolice i Kneževine Crne Gore 1886. itd. Usmjereno međudjelovanje istaknutih silnica u okviru ćirilometodskih nastojanja XIX. stoljeća dovelo je konačno do objelodanjivanja jezično i pismovno obnovljene najvažnije staroslavenske liturgijske knjige – misala Dragutina Antuna Parčića *Rimьski Misalь slavьnьskimь ezikomь presv. G. N. Urbana Papi VIII povelьnietь izdanь* • *Missale Romanum slavonico idiomate ex decreto sacrosancti Concilii Tridentini*, Rim, Congr. de Propaganda Fide, 1893. S obzirom na dosad jasno istaknute i u literaturi utvrđene značajke o jezičnoj politici i primijenjenoj jezičnoj praksi u obnovi liturgijskih knjiga i glagoljaške tradicije u XIX. stoljeću, cilj je ovoga rada ustvrditi obujam i kvalitetu doprinosa D. A. Parčića u njezinu oblikovanju i provedbi, ali s pažnjom usmjerenom na njegovu gramatičku djelatnost. Usporedo s konkretnim radom Odbora za izradu novih staroslavenskih liturgijskih knjiga, kojega je djelovanje poslije 1878. godine ponajviše obilježio Dragutin A. Parčić, uz Ivana Črnčića, a kojemu su ishodišno od 1867. godine pripadali Franjo Rački, Mihovil Pavlinović, Ivan Berčić, Vatroslav Jagić i Đuro Daničić, pitanja o jeziku i pismu novih liturgijskih knjiga bila su opetovano apostrofirana, i to tako da o jeziku nije bilo dvojbe, već je nova recenzija polazila od primjernoga hrvatskoga crkvenoslavenskog jezika liturgijskih knjiga do početka XVII. stoljeća, točnije zaključno s Brozićevim brevijarom iz 1561. godine (Lukić 2012: 322). Kada je pak o pismu riječ, poznato je da se sukladno tradicionalnoj medievističkoj, ali i novovjekov, hrvatskoj tropismenosti (glagoljica, ćirilica, latinica) trojilo u stavovima o pismu kojim novi misal ima biti otisnut. Primarne su spomeničke jezično-povijesne argumente nerijetko ometali i oni političke i diplomacijske prirode. Valjalo je imati na umu sujetu ruske diplomacije u postupku objelodanjivanja glagoljskoga misala u hrvatskostaroslavenskoj redakciji pod pokroviteljstvom Propagande, kao i činjenicu da se ishodišno tiska za Barsku nadbiskupiju zahvaljujući konkordatu između Svete Stolice i Crne Gore 1886. S jedne strane Berlinskim se mirom 1878. pojačao utjecaj i ugled Rusije i slavenstva u Europi (Boka kotorska ulazi u sastav Crne Gore i Barske nadbiskupije, usp. Fućak 1975, Bozanić 1991), a politika trojnoga saveza (Austrija, Njemačka,

Italija) bila je usmjerena protiv Rusije i Francuske. Austrijska diplomacija pribojavala se Rusije i njezina utjecaja među Slavenima na Balkanu. Zato je i staroslavenski liturgijski jezik percipirala kao opasnost zbog većega zbližavanja Slavena unutar Monarhije s Rusijom. Pomak učinjen enciklikom *Grande munus* bio je i konkordat sklopljen 1886. s Crnom Gorom po kojem se za relativno malen broj katolika Barske nadbiskupije uvelo glagoljsko bogoslužje. Slovenci i Česi tada su također počeli isticati svoje pravo na glagoljanje. Prema tim zadacima oblikovana hrvatska *Cyrrillomethodiana* nemalo je bila u službi ostvarivanja jedinstva Istočne i Zapadne crkve, a preko staroslavenskoga jezika i njemu ishodišnoga glagoljskog pisma (usp. Grivec, *Apostolat sv. Ćirila i Metodija i kršćanski istok*, Zagreb 1928, Franjo Rački, *Vijek i djelovanje sv. Ćirila i Metoda*, Zagreb 1857, 1859). Rusija i pravoslavlje shvatili su encikliku Lava XIII. kao *mamac na udici* pa je nastala ogorčena oporba protiv nje, razmahale su se konfesionalne polemike i problematike te propagande, nagle diplomatske komplikacije i nečasne političke agitacije. Time su propale i mnoge nade koje je enciklika probudila, a sve je urodilo vjerskim indiferentizmom. Politika se Svete Stolice u tom trenutku morala okrenuti jedinoj raspoloživoj, a Slavenima nesklonoj, kršćanskoj sili – Austriji. U taj kontekst najprije treba smjestiti borbu za staroslavensko bogoslužje potkraj XIX. i u početku XX. stoljeća, a onda i polemiku oko pisma i jezika najvažnije liturgijske knjige čije se objelodanjivanje u Rimu već ozbiljno pripremalo – Misala u recenziji D. A. Parčića. Kada je riječ o njegovu jeziku, ponavljamo da uglavnom svi filolozi u Odboru, i izvan njega, nedvojbeno rješenje vide u jeziku kakav je bio u upotrebi u hrvatskoglagoljskim liturgijskim knjigama do početka istočnoslavenizacije u prvim desetljećima XVII. stoljeća. No, u vezi s pismom kojim se Misal ima otisnuti bilo je suprotstavljenih stavova koji su danas rasvijetljeni u domaćim filologijama (Bolonić 1981: 36-51, Damjanović 2008: 365-372, Lukić 2010: 283-292). Podsjetimo samo ukratko – dalmatinski svećenici s don Franom Bulićem i Ivanom Danilom na čelu bili su za to da se glagoljica zamijeni latinicom te da se jezik ispravi kako bi odgovarao prvotnim, kanonskim, glagoljskim misalima. U tom smislu izdali su 1882. u Zadru knjižicu na talijanskom jeziku *Memoria sulla conversione dell' alfabeto glagolito nel latino pei libri liturgici di rita romano (Spomenica o prijepisu glagoljskog alfabetu na latinski za liturgijske knjige rimskog obreda)*, Ivan Milčetić to prevodi: *Spomenica o zamjeni glagolice latinicom u slovjenskih liturgičkih knjigah rimskoga obreda, prikazana prečastnom ordinarijatu od svećenika spljetske i makarske biskupije*). Istu je *Spomenicu* – uz spomenute – potpisalo još deset dalmatinskih svećenika. Dragutin A. Parčić izravno je na *Spomenicu* odgovorio serijskim člankom (otisnutim i u posebnom izdanju od 30 stranica maloga formata) *Za obstanak glagoljice* u zadarskoj *Katoličkoj*

Dalmaciji 1882. U njemu iznosi argumente i filološke spoznaje svoga vremena koji govore u prilog hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku umjesto staroslavenskoga i glagoljici kao prvom slavenskom pismu i tradicionalnom pismu hrvatskih biskupija više od 600 godina. Protiv latinične transkripcije bili su i Ivan Milčetić (*O novom izdanju hrvatskih liturgičkih knjiga*, Vienac 1883) i Vatroslav Jagić (*Spomeni mojega života II*, 1934: 71) te Parčićev redovnički subrat Stjepan Ivančić. Pitanje transkripcije glagoljskih liturgijskih knjiga i drugih crkvenih priručnika za glagoljaške crkve opet će se aktualizirati početkom XX. stoljeća. Za to se živo zauzimala Staroslavenska akademija u Krku, osnovana 1902. sa svrhom čuvanja i promicanja staroslavenske baštine. Parčićevo oblikovanje pomoćnih jezičnih i pismovnih priručnika za ovladavanje glagoljicom i staroslavenskim liturgijskim jezikom u sprezi je s jednim od njegovih najsnažnijih argumenata u njihovu zauzimanju. Parčić je mišljenja da uklanjanje latiničnoj transkripciji u izdavanju liturgijskih knjiga, kao i jezičnom pomlađivanju za neke, proizlazi iz nedovoljne obrazovanosti, prostoga neučenja jezika i pisma starine među svećenstvom. Na to se izravno nastavlja i neprihvatanje staroslavenskih liturgijskih knjiga među vjernicima koji su se već bili priučili šćavetu, a sve ostalo smatrali stranim *vlaškim pismom i jezikom* (Fućak 1975: 136, Bolonić 1993: 75)¹:

*Što se je pak u potonje doba toliko omedjašilo sloviensko Bogoslužje, i jedva sklonilo kao u zakutak, da očekuje bolju budućnost. Tomu nije krivo glagoljsko pismo, ili kako bi nekogi radi utvrditi, poteškoća u štivenju; dali po povjestnih podacih jamačno je pripisati vanjskim okolnostim, uz mlitavost svećenika, nazadak mal da ne posvemašnji zator slovjenskog Bogoslužja; i slobodno bi bilo nagoviešćati, da postanu te iste obstojnosti zanj povoljnije, lahko bi došlo do toga da bi se ubrzo razširilo ne samo po južnih, nu i po sjevernih slovjenskih krajevih; i da nebi svećenici žalili truda naučiti 32 pismena azbuke navlaš za sloviene priredjene, koje glasovi i zvuci su im dobro poznati.*²

Na taj se način Parčić izjašnjava o Bulićevim i Danilovim stavovima koji su, ističe Lukić (2010: 285-286), pojednostavljeni te latiničnu transkripciju promoviraju kao rješenje za oporavak glagoljskoga bogoslužja zbog teškoća u svladavanju glagoljice. Poznato je isto tako i da don Frane Bulić, zala-

¹ O pobunama protiv Parčićeva Misala vidi: Fućak 1975: 127-150, Bolonić 1993: 73-76, Bozanić 1991: 50. Bozanić ističe kako u Krčkoj biskupiji šćavet nikada i nije do kraja zaživio pa se biskupskoj odredbi za uporabom Parčićeva Misala nije protivilo, dok je poznato kako je u susjednoj Senjskoj biskupiji bilo velikih i ozbiljnih negodovanja.

² *Katolička Dalmacija*, 13. XI. 1882, god. XIII, br. 89.

žući se kod svećenstva Dalmacije za staroslavensko bogoslužje 1882, priznaje kako je *teškom mukom* naučio glagoljicu (Fućak 1975: 149). Ti su stavovi dakako u vezi s činjenicom da autori *Spomenice* nisu filolozi prema primarnoj vokaciji i ne razumiju pismovnu povijest i vezu pismovnoga sustava s jezikom, njihovu međuovisnu evoluciju u okviru koje glagoljica nije izuzetak (što se osobito jasno vidi iz Parčićevih posljednjih riječi u gornjem navodu). Sličnoga je stava u suvremenosti i Jerko Fućak koji razloge opadanja staroslavenskoga bogoslužja od druge polovice XVI. stoljeća prepoznaje i člani u nekoliko pomno razjašnjenjih kategorija: odjek protestantizma i Tridentuskoga sabora, biskupi stranci i njihovo protivljenje staroslavenskom bogoslužju, nepoznavanje pisma i jezika / neupućeno svećenstvo, nedostatak bogoslužbenih knjiga, politički protivnici (1975: 99). U studiji *Za obstanak glagoljice* Parčić zaključno ističe kako svoje stavove o jeziku i pismu temeljne liturgijske knjige ipak preporučuje uredbama Rima i *vrhovnoj odluci Svete Stolice*. Ta je pak u vrijeme objelodanjivanja Misala, i što je važnije – uvođenja u hrvatske biskupije (senjsko-modruški biskup Juraj Posilović već je u travnju 1893. izdao naredbu da se služba Božja počne obavljati na staroslavenskom jeziku jer za to sada postoji i realna mogućnost po izlasku Misala, kapitulani vikar Franjo Volarić 30. rujna 1893. izdaje uredbu po kojoj se zabranjuje od početka sljedeće godine u Krčkoj biskupiji služenje drugim knjigama osim novoizišlim Parčićevim Misalom), propisana dekretima od 13. veljače 1892. i 5. kolovoza 1898. kojima je Kongregacija zapovijedala praksu staroslavenskoga bogoslužjenja: 1) uporaba staroslavenskoga jezika u liturgiji realna je povlastica određenih crkava, a ne osoba, pa biskupi moraju čim prije sastaviti popis crkava s glagoljskim privilegijem, a taj se priznaje preko isprava, vjerodostojnih svjedoka i neprekinutoga bogoslužja barem u posljednjih 30 godina, 2) kada se sastavi popis povlaštenih crkava, staroslavenski će jezik biti zabranjen u ostalim crkvama, 3) u crkvama s glagoljskim privilegijem dozvoljeno je misiti i čitati oficij samo staroslavenskim jezikom, bez uporabe šćaveta, odnosno modernoga ili pučkoga jezika, kao i bez uporabe latinskoga jezika, 4) knjige moraju biti tiskane glagoljskim slovima i odobrene od Sv. Stolice, 5) klerici u sjemeništima moraju učiti staroslavenski i latinski jezik i dr. (usp. Fućak 1975: 144-146, Bozanić 1991: 48-49). Da je Parčić poznavao do u tančine stanje sa staroslavenskim bogoslužjem u našim biskupijama, i razloge njegova opadanja, pokazuje u pismima koja je razmjenjivao s biskupom Strossmayerom i Franjom Račkim kao kanonik Zavoda Sv. Jeronima u Rimu. Pribojavao se za recepciju Misala koji priređuje i shvaćao da su se i svećenstvo i puk odviknuli hrvatskostaroslavenskom jeziku i glagoljskom pismu – što zbog neobrazovanosti, što zbog uporabe šćaveta, ali i zbog 200 godina duge istočnoslavenizacije liturgijskih knjiga:

*Ja uznapredujem s mojom radnjom, nit mi je ni na kraj pameti da odustanem; nego neizvjeznost o crkvenoj porabi takove knjige zadaje mi malko nemira. Ako pak ne bude za to, a to bi se po vremenu bar moglo izdati i kao kritično djelo o staroslovj. misalu, jer ja kanim prisposodobiti sve dojakošnje rukopise naše hrv. recenzije ote knjige. I ovimi, što su u Rimu, bit ću do koj mjesec na čistu, a iz medju njih vrlo je zanimiv i misal Propagandin (...).*³

U skladu s istaknutim smatrao je kako je, uz neposredan rad na pripremanju liturgijskih knjiga, nepohodno pripremati i pomoćne liturgijske knjige – slovarije / početnice (*Mali azbukvar za pravilno i jednolično čitanje glagoljice u novih crkvenih knjigah po crkvenoj recenziji*, Rim 1894⁴), gramatike / slovnice (*Gramatika staroslavenska*, rukopis), latinsko-staroslavenski rječnik pisan glagoljicom (rukopis / koncept, usp. Badurina 1991: 180) – kao priručnike kojima će se svećenici služiti u temeljnoj staroslavenskoj izobrazbi i kasnijoj službi. Uz priručnike, tom radu pripadaju i ogledni glagoljski otisci Dragutina Antuna Parčića koje je u kontinuitetu, a u sprezi s vlastitom izobrazbom u staroslavenskom jeziku, otiskivao (priređivao) od 1860. do 1893. godine: 1) obrazac mise za *Kêšara i Kralja našego* i *Decretum* – litografija, Zadar prije 1863, 2) obrazac mise *Misi za umr'šee* s koralnim napjevom – litografija, Galevac 1860, 3) napjev za kor, iza glavnoga oltara, u crkvi Sv. Marije na Glavotoku *Vsa lêpa esi, Marie* s koralnim notama, 4) obrazac mise na blagdan Bezgrešnoga začeca – litografija, Krk 1. prosinca 1864, 5) prijevod himna – *Jam lucis orto sidere*, naslov: *PÊSAN*, prvi stih: *Se svita zvizdi v'sijavši*, te *Adoro te devote latens Deitas* Tome Akvinskoga, naslov: *SLOG sv. Tomi iz' Akvina k'sv. Evharistii*, prvi stih: *Nic'ti se klanam, Božestvo tajnoe* – tiskani u Serafinskoj tiskari u Glavotoku 1870-ih godina, 6) *Čin i Pravilo misi ošće že i molitvi pre i po mise iz' Rim'skago misala*, Rim 1881, 7) *Prilog'slovên'skim' ezikom' v' nem'že misi v'seob'čee cr'k've, za nêkaê mēsta i v'tretiem' činê sv. Fran'čiska služimie s'dr'žet'se*, Rim 1881. i dr. O jeziku je i pismu tih izdanja do danas malo ili nimalo pisano, tek je usmjereniju pažnju *nepoznatom Parčiću* posvetio Anđelko Badurina u Zborniku radova sa znanstvenoga skupa *Život i djelo Dragutina Antuna Parčića* (1993: 155-182) i Josip Leonard Tandarić u knjizi *Hrvatskoglagojska liturgijska književnost* (1993: 80-82). Istaknuto je pritom samo kako je Parčić u tim izdanjima zasigurno uveo hrvatskostaroslavenski jezik, ali uz čuvanje stare istočnoslavenizirane grafije (markacija *jerova* i *jerya* štipićem i apostrofom, *jat* s dijakritičkim znakom, slova

³ Arhiv HAZU, Par. XII A 517/4. Pismo od 25. srpnja 1880.

⁴ Poznato je da Parčić nije autorom *Maloga azbukvara*, ali je isto tako jasno da je knjižicu sadržajno i formalno uredio i priredio za tisak.

i i *iže* s dijakritičkim znacima i sl). S obzirom na sadržajna ograničenja ovoga rada, u nastavku se donosi iscrpniji opis Parčićeve rukopisne i nedovršene staroslavenske gramatike – s ciljem problematiziranja njezina suodnošenja sa staroslavenskom slovnicom Parčićeva suvremenika Ivana Broza (*Oblici jezika staro slovenskoga* 1900.³), koji je uza sve i autorom spomenutoga *Malog azbukvara*, te utvrđivanja pouzdanih načela Parčićeve jezične koncepcije u uređivanju glagoljskih liturgijskih knjiga. Uvodno je rasvijetljen povod nastajanja pomoćnih liturgijskih izdanja (neobrazovanost svećenika), kao i njihovi pretpostavljeni recipijenti (staroslavenske katedre i sjemeništa, svećenici u biskupijama koje su se prema dekretima obvezne služiti Parčićevim Misalom i dr), a preostaje istaknuti i kako se sam Parčić o svojoj metadjelatnosti u pripremanju jezičnih i pismovih priručnika, konkretno staroslavenske slovnice, očituje:

Medju tim na srcu mi leži naša staroslovjenština, evo sad spremam slovicu staroslaviensku na latinskom jeziku a dakako sgotjno glagoljskom azbukom i prema našoj hrvatskoj recenziji; jeda bi bar se štogod dalo u ruke tamošnjim bogoslovcem (osobito po Dalmaciji). Imade ih dovoljno svećenika koji su mi pisali da im dobijem dozvolu obavljati službu božju staroslavenski, jer biskupi (osobito zadarski) to im krate, a ovdješnji Sbor za obrede sve jednu te istu: „nihil inno“ pak to svaki biskup na svoju tumači.⁵

Parčićeva rukopisna staroslavenska gramatika, kako smo istaknuli, nije dovršena pa stoga nije ni točno datirana. U njoj se donose samo temelji fonologije (o neimenovanim glasovnim promjenama) i razradba oblika (imenske riječi i glagoli). Pretpostavlja se isto tako da postoji rukopis pisan latinskim jezikom uz primjerak rukopisa koji smo analizirali, a koji je pisan hrvatskim jezikom zagrebačke norme. Gore istaknut podatak iz pisma D. A. Parčića od 27. rujna 1886. utoliko je važniji jer nam pomaže u vremenskom određivanju nastajanja gramatike. Imalo je to dakako biti u godinama intenzivne pripreme Misala u Zavodu Sv. Jeronima u Rimu – od 1878. pa najmanje do 1886. godine.

⁵ Arhiv HAZU, Par. XII A 517/10. Pismo od 27. rujna 1886.

Parčić slovníčar ili o temeljima za oblikovanje staroslavenske gramatike

Povjesničarima gramatičke misli u hrvatskoj filologiji ime je Dragutina Antuna Parčića dobro poznato (usp. Tafra 1996, Kolenić 2003, Ham 2006 i dr). Gramatikom hrvatskoga jezika *Grammatica della lingua slava (illirica)*, *compilata da P. Carlo A. Parčić del III. Ord. Di S. Francesco* (Zadar 1873) Parčić se, prema zadacima gramatikologije kao znanstvene discipline koja proučava povijest gramatika i sadržajno-metodološku opremljenost gramatika kao znanstvenih priručnika, predstavlja kao jezikoslovac Zagrebačke filološke škole, a njegova gramatika kao štivo koje je istovremeno imalo široku praktičnu primjenu među neizvornim govornicima (koji su učili hrvatski jezik – o čem svjedoče njezini prijevodi na francuski jezik: *Grammaire de la langue Serbo-Croate*, 1877¹, 1904²), ali i kao sukus znanstvene gramatičke misli XIX. stoljeća koja se oslanja na mladogramatičarski pristup jeziku. Parčićeva (talijanska) *Gramatika hrvatskoga jezika* slijedi dakle prema kriterijima gramatikološke analize (pristup u oblikovanju poglavlja prema jezičnim razinama, vrstama riječi i njihovim gramatičkim kategorijama, uzori i literatura, modeli usporedbe), a to će reći i metodologijom i jezikom i normativnim rješenjima, Zagrebačku filološku školu. Sanda Ham (2006: 122) ističe ipak kako Parčićeva *Grammatica della lingua slava (illirica)* u dvama izdanjima na talijanskom jeziku (i francuskim prijevodnim izdanjima s nazivom *srpsko-hrvatski jezik*) nije vjerna Zagrebačkoj školi u potpunosti: odstupanje je vidljivo u pravopisu koji je umjereno morfonološki, a ponešto je odstupanja i u slovopisu. Iako Parčić piše *ie/je*, kolebljiv je u pisanju slogotvornoga *r* popratnim *e* pa ima nestabilnosti: *k(e)rvav*. U drugom izdanju *Gramatike* odstupanje se bilježi i u morfologiji, ali samo u napuštanju dočetka *-ah* u G mn. (nesinkretizirane množinske nastavke čuva u objema gramatikama). Hamm zaključuje kako je Parčićeva gramatika složeno i opsežno djelo (VII uvodnih stranica i 200 stranica gramatičkoga teksta) te da se sastoji od cjelina *Etimologia* (poglavlje o slovopisu, glasovima i naglasku: *zagrebačko glasoslovje*), *Morfologia* (morfologija u suvremenom smislu), *Formazione delle parole* (rječotvorba) i *Sintassi* (uglavnom sintaksa vrsta riječi). Drugo je izdanje Parčićeve gramatike osobito važno jer donosi popis složenica (*složenih rieči*): *bogoslovje*, *brzobjav*, *dalekozor*, *glasovir*, *gromoteg* (suvremeno: *gromobran*), *hitropis* (*stenografija*), *kišobran*, *kolodvor* (usp. i Tafra 1993: 26). Riječ je o cijelom nizu riječi koje prepoznajemo kao hrvatske novotvorbe, od kojih se neke potvrđuju u Mažuranić-Užarevićevu rječniku, a većina u rječniku Bogoslava Šuleka. Poznato je i to da je Adolfo Veber Tkalčević, inače strog kritičar, preporučio Parčićevu gramatiku za školsku upotrebu (usp. Bonefa-

čić 1902: 15). Gramatika je bila ogledna ne samo prema provedbi rješenja Zagrebačke škole već i s obzirom na jednostavnost i načelo primjerenosti u iznošenju građe. Slijedili su se svi didaktički principi – od jednostavnijega prema složenijem, od poznatoga prema nepoznatom uz oprimjerenja – u interpretaciji saržaja, što je Veber i inače smatrao preduvjetom dobre školske slovnice: (...) *pisac se osobito odlikuje kratkoćom i točnošću pravilah, preglednošću gradiva i jasnoćom sloga, po čem mu djelo postaje shodno za školsku upotrebu* (citirano prema Bonefačić 1902: 15). Sudeći prema istaknutom Veber je poštovao Parčića pa mu gramatiku češće navodi i uspoređuje s priznatim gramatičarima svojega doba – Francom Mikološičem i Antunom Mažuranićem. U Parčićevo vrijeme hrvatski se jezik bori i za samostalnost u Dalmatinskom saboru, što znači da Parčićeva gramatika supostoji uz dvije vukovske u to vrijeme (Budmani, Danilo). I drugim je jezičnim priručnicima Parčić promovirao zagrebačku normu, a poznato je da i u izdanju *Hrvatsko-talijanskoga rječnika* iz 1901. godine kritizira sinkretizirane množinske padeže, srpskohrvatski jezik i fonetski pravopis (usp. Parčić 1901: 9-10, Vince 2003: 531). Primjernosti njegova jezikoslovna rada posvjedočiti može i zanimljivost da se i sam August Šenoa u polemikama pozivao na Parčićev rječnik kao autoritet u leksikalnim problemima (Vince 2003: 545). Kada je riječ o Parčićevoju glagoljaškoj djelatnosti, također je dobro poznato njegovo djelovanje u Zavodu Sv. Jeronima u Rimu na izdanju novoga *Rimskoga misala slavênskîm jezikom 1893. godine*, a nemalo je o tom ponovljeno i u prethodnom poglavlju rada. Neosporne su dimenzije njegovih doprinosa u tom poslu – tipografske i grafetičke (izrada matrica za glagoljska slova prema prvotisku Misala 1483), iluminacijske, jezikoslovne (hrvatski crkvenoslavenski jezik “obnovljen” na svim jezičnim razinama), uredničke (poznato je primjerice da je sam obavio i korekturu čitavoga teksta uz pomoć Stjepana Ivančića). Ipak, o domisalskim njegovim liturgijskim izdanjima, popratnim / pomoćnim izdanjima ili rukopisima, kao što je sa staroslavenskom gramatikom slučaj, ne znamo mnogo. Osobito ne u smislu poredbenih analiza s onodobnim postojećim i interpretiranim izdanjima, bilo da je riječ o Parčićevu gramatičkom radu koji nam je poznat ili da je riječ o staroslavenskim gramatikama njegovih suvremenika, kao što je slučaj s Brozovom. S obzirom na gore sublimirane informacije o Parčiću gramatičaru, pretpostavlja se dakako da u pristupu jezičnoj materiji staroslavenskoga jezika, strukturi i podjeli poglavlja, terminologiji, kao i klasifikaciji temeljnih vrsta riječi – imenica i glagola, Parčić primjenjuje vlastito gramatičarsko iskustvo i slijedi zagrebačku normu. S druge strane, gramatika staroslavenskoga jezika nije što i gramatika hrvatskoga jezika, prvo stoga što je riječ o povijesnom književnom jeziku kanoniziranom u IX. stoljeću na vrlo ograničenom korpusu (kanon staroslavenskih spisa). Sustav je to koji se

teško može normirati, a govoriti je moguće tek o njegovoj deskripciji. Još kada se na umu ima činjenica da je riječ o priručniku za koji i Parčić osobno tvrdi kako je namijenjen svećenstvu koje je neobrazovano u staroslavenskom jeziku, a u vezi s konkretnom uzusnom praksom zapovijedanoga *Misala* u glagoljskim biskupijama, jasno je da je sadržaj gramatike u vezi s hrvatskim tipom staroslavenskoga jezika (hrvatskim crkvenoslavenskim jezikom), kakav gramatikama i nije opisan, ali, ako znademo nešto o jezičnoj koncepciji Parčićeva rada na *Misalu* (usp. Tandarić 1993: 152-156, Žagar, Zaradija Kiš 2006: 153-189), zaključujemo da je sadržaj gramatike u izravnoj vezi i s istočnoslaveniziranim jezikom Levakovićevih (1631), Paštrićevih (1706) i Karamanovih (1741) izdanja. I premda njegova gramatika očigledno zastupa podtip staroslavenskoga jezika (novocrkvenoslavenski jezik), a znademo da za jezike koji su članovi istoga jezičnoga sistema / sustava (Silić 2013: 3-13) vrijedi činjenica da im je gramatika ista, ona je isto tako snažno obilježena autorskim jezičnim doprinosima Parčića priređivača, a primjeri koji se donose za pojedine opisane gramatičke kategorije mogu jednako pripadati kanonskim, hrvatskostaroslavenskim ili istočnoslavenskim spomenicima.

Polazišne spoznaje – što je dosad otkriveno o Parčićevoj rukopisnoj gramatici?

Parčić je sve donedavno bio zanemaren hrvatski gramatičar i paleoslavist / paleokroatist. Njegova otisnuta znanstvena djelatnost nije sustavno predstavljena i valorizirana, a rukopisna jedva da je i popisana u cijelosti. Ta će ga činjenica u velikoj mjeri približiti Ivanu Brozu, a preko nje lakše će se uspostaviti i temelji za usporedbu njihova rada na izdavanju staroslavenskih priručnika. Redom se mogu istaknuti svi autori koji su dosada Parčićevu rukom pisanu i nedovršenu staroslavensku gramatiku identificirali. Primjerice, Antun Badurina u članku *Propovijed na spomen-misi za o. Antuna Dragutina Parčića* pokušava pobrojiti njegovu materijalnu i duhovnu ostavštinu pa ističe:

*Procijenio je da u siromašnoj trećoredskoj provinciji neće nikada ostvariti svoje glagoljaške planove, pa je postao "svjetovni svećenik" i posredovanjem biskupa J. J. Strossmayera imenovan kanonikom Zavoda Sv. Jeronima u Rimu. Od 1876. do 1902. živio je u Vječnome Gradu, ne prekidajući nikada veze s provincijom, osobito Glavotokom. Iz njegove poznate radionice u Rimu izišao je konačno i tiskan staroslavenski Misal u hrvatskoj redakciji (1893. i 1905), remek-djelo glagoljskog tiskarstva, i hrvatski Ritual (1893). Spremao je i izdanje glagoljskog brevijara, a u rukopisu su ostali: **staroslavenska gramatika** [istaknule autorice], gla-*

goljsko latinski rječnik i franjevačko-trećoredski prijevod Martyrologia (Mučenikoslovlje) za koji nije jasno da li ga je priredio sam ili mu ga je drugi (fra Ćiril Studenčić) poslao na pregled. (1993: 19).

Na drugom pak mjestu Anđelko Badurina ističe kako nam je *nepoznati Parčić* u naslijeđe ostavio bilježnicu od 32 lista koja sadrži koncept **Staroslavenske gramatike** [istaknule autorice] *koje je tekst pisan latinski a staroslavenski ćirilicom i latinicom, a na naslovnoj stranici je „naslov“: „Numeralia, Verba, Praep., adverbia er Conjunctiones“.* U tekstu citira autore: Dobrovskog, Kopitara, Miklošića, Šafarika (1993: 179). Julije Derossi podsjeća pak, prema životopiscu Kvirinu Klementu Bonefačiću (1902: 8-9), da je Parčić Ivanu B(e)rčiću pomogao da pripravi za tisak važno djelo *Chrestomatia linguae veteroslovenicae caractere glagolitico*, staroslavensku čitanku koja je 1859. tiskana u Pragu. Bio je zadužen za ulomke iz vrbničkih misala u njoj, a koliko je radom B(e)rčić bio zadovoljan, svjedoči zahvala u predgovornim riječima: *Reddo praetera gratias fratri Carolo Parčić, qui me sinceri amici instar in congerenda materie ad hanc Chrestomathiam, quam pedetentim colligebam et ordinabam, adjuvit (...)* (Berčić 1859: 20). On je i kasnije surađivao s B(e)rčićem priređujući gradivo za tri knjige ulomaka iz Sv. Pisma. Derossi tek potom u jednoj rečenici spominje staroslavensku gramatiku *Grammatica paleoslavico-latina* i *Rječnik latinsko-glagolski* ističući kako su ta djela ostala u rukopisu (1993: 39). Derossi se kao Parčićev životopisac, a kako smo već pokazali, oslanja u potpunosti na knjižicu Kvirina Klementa Bonefačića iz 1902. jer isti o staroslavenskoj gramatici ističe sljedeće:

Kako je bio od mladih godina uvijek leksikograf i gramatik hrvatski, nije mogao ni staroslovenskog jezika ostaviti u tom pogledu bez posebne svoje radnje. Iz vlastitog je iskustva znao, da pravo značenje svake riječi, što dolazi, budi u Misalu budi u Breviru glagolskom, nije niti može biti svakome poznata, a opet, kao što treba da poznaje latinsku gramatiku i latinski jezik svaki svećenik, koji latinski služi, tako valja da je upućen i svaki glagoljaš u staroslovenskom jeziku, ako hoće da zdušno i razumljivo služi sv. Misu ili časoslov obavlja na tom jeziku. Stoga je on uvidio potrebu i napisao Grammaticam paleoslavica-latinam i Rječnik latinsko-glagolski. (Bonefačić 1902: 28).

U principu svi Parčićevi životopisci njegovoj ostavštini pribrajaju ono što je uvrstio i njegov prvi životopisac pod pseudonimom Daroslav (usp. i Bolonić 1973: 418-438), a neki i više od toga, pri čemu mislimo na *Mali*

azbukvar kojemu je Stjepan Damjanović utvrdio Ivana Broza kao autora. Čine to i sastavljači popisa radova D. A. Parčića u njegovu *Zborniku* 1993. godine (Tandarić, Bašić, Derossi 1993: 59-61), a i Vjekoslav Čosić kada navodi:

Misal nije jedino što je Parčić priredio za svog boravka u Rimu. Sukladno potrebama on je istovremeno priredio i Ritual (Hrvatski obrednik) koji je iz tiska izišao iste godine kad i Misal (1893). Uz to priredio je i objavio Mali azbukvar za pravilno i jednolično čitanje glagoljice (1894), zatim Mrtvački misal, Prilog rimskom misalu (od god. 1741). (1882) za potrebe svoje nekadašnje subraće u Provinciji Trećega reda Sv. Franje. Za njih je priredio i staroslavenski Martyrologium (Mučenikoslovlje) franjevačkog Reda, koji je ostao u rukopisu i čuva se prema nekim informacijama u arhivu u Krku. Još 1893. Objavio je Sacrum convivium na glagoljici, a u rukopisu su mu ostali “Grammatica paleoslavica-latina” [istaknule autorice] i “Rječnik latinsko-glagoljski” koji su, uz Azbukvar, trebali biti pomoćna sredstva za razumijevanje obrednih knjiga i čuvanje glagoljice. Nedovršeni su ostali i “Glagoljski brevijar”, “Psalterij” i “Lekcionar”. (Čosić, 1993: 53).

Čosićev je osvrt, iako s pogreškom, informativno potpuniji jer jedini donosi klasifikaciju rukopisa ističući kako je riječ o pomoćnim sredstvima za razumijevanje i služenje liturgijskim knjigama. Jasno je isto tako i to da u postojećoj literaturi nema iscrpnijih opisa tih Parčićevih izdanja, koja s obzirom na vrijeme nastanka, funkciju i pretpostavljenoga recipijenta mogu biti vrijedan izvor informacija. U tom smislu otvara se prostor gramatikološkoj analizi Parčićeve staroslavenske gramatike, ali se prije toga imaju predstaviti osnove Brozove gramatike *Oblici jezika staroga slovenskoga* jer je riječ o dvjema gramatikama koje funkcioniraju kao poredbeni relati (prema vremenu nastanka, raobljenom metodološkom aparatu, tipu naobrazbe autora i zapostavljenosti i dr), a staroslavenski jezik kao nositelj usporedbe (lat. *tertium comparationis*).

Sestrinska gramatika Ivana Broza i njezine ocjene u suvremenoj paleoslavističkoj / paleokroatističkoj znanosti

O smislenosti, svrhovitosti i potrebnoj usporedbi gramatikā Dragutina A. Parčića i Ivana Broza svjedoči ne samo isti vremenski okvir djelovanja istaknutih hrvatskih filologa (kraj XIX. i početak XX. stoljeća), uz činjenicu da je njihov prinos razvoju hrvatske filologije (osobito u odnosu na istraživanje slavenske i hrvatske jezično-pismovne starine) do danas nedovoljno istražen i marginaliziran, već i postojeća navada suvremenih znanstvenika i istraživača da djela jednoga

pripisuju drugome združujući ih tako u isti, prema ne uvijek razjašnjen kontekst. Riječ je dakako o Brozovu djelu *Mali azbukvar za pravilno i jednolično čitanje glagoljice u novih crkvenih knjigah po hrvatskoj recenziji* (1894) koje je hrvatska filologija donedavna pripisivala Parčiću, ali je zahvaljujući akademiku Stjepanu Damjanoviću i njegovu radu *Brozovo poznavanje slavenske i hrvatske jezične starine* 2003. godine ispravljena ta pogreška. Ivan Broz potvrđuje se kao paleoslavist i paleokroatist univerzalnoga tipa – jednako zainteresiran za glagoljsku književnost, staroslavenski jezik i povijest glagoljskoga pisma te procese ovladavanja pismom. Prvo izdanje Brozova udžbenika staroslavenskoga jezika *Oblici jezika staroga slovenskoga za VII. i VIII. razred gimnazije* otisnuto je 1889. godine uz dodatak *O postanju oblika jezika hrvatskoga ili srbskoga*. Udžbenik je doživio još šest izdanja: 1896, 1900, 1905, 1911, 1918. i 1923. godine. Od drugoga izdanja, onoga iz 1896. (po Brozovoj smrti od prije tri godine), knjigu je priređivao Stjepan Bosanac uz minimalne promjene u strukturi i sadržaju gramatike (u dijelu *O povijesti hrvatskih oblika* dodao je neke Šurminove intervencije). Damjanović zaključuje kako nije nevažan podatak da je Brozova gramatika bila temeljno naobrazbeno štivo za više od trideset naraštaja hrvatskih gimnazijalaca u području staroslavenskoga jezika i povijesti hrvatskoga jezika. Taj udžbenik nije jedini svjedok Brozove upućenosti u paleoslavističku i paleokroatističku problematiku. Broz je interdisciplinarno usmjeren medievist pa proučava i književnost. Kao što je poznato, napisao je i *Crtice iz hrvatske književnosti* koje su danas kompletno analizirane i vrednovane. Treće djelo Broza paleoslavista / paleokroatista upravo je *Mali azbukvar za pravilno i jednolično čitanje glagoljice u novih crkvenih knjigah po hrvatskoj recenziji*. Ima 11 stranica i podijeljen je na poglavlja: *Glagoljska azbuka*, *Tumačenje glagoljskih slova*, *Tumačenje brojeva*, *Primjer čitanja*. Uredio ga je i otisnuo 1894. u Rimu Dragutin Parčić što je navelo naše jezikoslovce i književne i kulturne povjesnike da Parčića drže i autorom *Azbukvara*, s iznimkom Mihovila Bolonića i Zlatka Vincea. Damjanović pak ističe kako u knjižici postoji opaska na 10. stranici koja glasi:

Svakomu svoje. Ove bilježke sgotovio je bio malo prije smrti pok. Dr. I. Broz po želji presv. bisk. j. Posilovića, pak se evo sad objelodanjuju uz male promjene veleuč. Radetića sjemeništnoga Profesora u Senju, čemu sam ja jos uz koju opazku i razjašnjenje nješto pridodao. U Rimu na staro Cirilovo 1894. Dragutin. A. Parčić, Kanonik pri sv. Jerolimu. (citirano prema Damjanović 2003: 3).

Polazišna Brozova literatura bila je (mladogramatičarska) Leskienova *Gramatika staroslavenskoga jezika (Handbuch der albulgarischen {altkirchenslavischen} Sprache, Zweite Auflage 1886)*, tada i među ruskim slavistima

vrlo cijenjena gramatika, potom Miklošičeva poredbena slavenska gramatika (*Vergleichende Grammatik der slavische Sprachen* 1852–1874), a obrađujući hrvatsku i srpsku povijesnu morfologiju oslonio se na Daničića (*Istorija oblika srpskoga ili hrvatskoga jezika do svršetka XVII. vijeka* 1874). Autor pokazuje respektabilnu upućenost u vodeće gramatike slavistike svoga vremena, a način na koji preslaguje, kombinira i sintetizira jezične informacije, prilagođujući ih recipijentima školskoga uzrasta, čini priručnik osobito vrijednim jer su na taj način ispunjeni temeljni didaktički kriteriji koje kvalitetan udžbenik treba zadovoljiti. Budući da je akademik Damjanović načinio gramatikološku analizu Brozova udžbenika, podsjetit ćemo samo na njezina važna mjesta. U formalnom smislu udžbenik započinje kratkim uvodnim poglavljima koja problematiziraju vanjsku povijest razvoja i kanoniziranja staroslavenskoga jezika i dviju azbuka kojima se izražavao (donosi se i tablica s imenima slova, latiničnom transliteracijom i brojevnom vrijednosti). Zastupljena je zatim fonologija poglavljem *Nauka o glasovima* koje Damjanović komentira na sljedeći način:

Dok danas čitate Brozova tumačenja staroslavenskih glasova od prije 115 godina, nužno uočavate da se u njima nalazi sve što i u današnjim udžbenicima staroslavenskoga jezika, tj. Broz je svojim gimnazijalcima ponudio sve ono što svojim studentima na studijima slavenskih jezika nude današnji priređivači! To se ne tiče samo opsega, nego i kvalitete obavijesti, stručne i metodičke (2003: 4).

U osobitoj je vezi s Parčićevim prikazom glasova odnosno *blagoglasja* odsustvo terminologije za glasovne promjene. Damjanović ističe da Broz vrlo dobro i primjereno tumači samoglasničke i suglasničke promjene (prijevoj, metatezu, protezu i sl), ali ih nikako ne imenuje, dok vrste glasova redovito naziva njihovim internacionalnim imenima (*gutural, velar* i dr). Treba podsjetiti da je to u velikoj vezi i s činjenicom da je riječ o jezikoslovcu koji pripada vukovskoj školi, a njegov *Hrvatski pravopis* iz 1892. godine reprezentativno je djelo te jezikoslovne struje, izrađeno dakako prema fonološkim načelima. Morfologija je zastupljena poglavljem *Nauka o oblicima*, a Damjanović tom dijelu knjige daje jednako dobru ocjenu. Terminologija je i ovdje internacionalna (*deklinacija, supstantivi, plural, singular, pronomina, adjektivi* i dr). Važno je istaknuti i to da je Damjanovićeva analiza udžbenika u određenoj mjeri također poredbenoga tipa pri čem je poredbeni korelat kritika Josipa Florschütza iz *Književne smotre* 1890. koja se odnosi na Broza, ali i na Leskien i Miklošiča (primjerice, prigovor upućen instrumentalu jednine imenica u-osnova s gramatičkim morfemom *-omъ* umjesto karakterističnoga *-ъmъ*). Kada je o klasifikaciji glagola riječ, uglavnom se polemiziralo o temeljnom

kriteriju diobe – infinitivnoj i prezentskoj osnovi. Broz slijedi u tome Miklošiča, a temeljni mu je kriterij infinitivna osnova te razlikuje šest vrsta glagola: s nultim sufiksom, *-nQ-*, *-ê*, *-i-*, *-a-*, *-ova-*). Poglavlja o sintaksi i leksiku nisu uvrštena u udžbenik. Pregled razvoja glasova u hrvatskom jeziku (*K nauci o glasovima*) sažeto predstavlja procese denazalizacije nosnika, depalatalizacije, ispadanja i vokaliziranja jerova, potom sudbinu sonantnoga *r*, suglasnika *č* i *žd* te promjenu *l > o*. U morfologiji (*K nauci o oblicima*) se oblici uspoređuju sa staroslavenskima, uz rijetke dijalektološke osvrte koji su od trećega izdanja ozbiljniji zahvaljujući Stjepanu Bosancu i Đuri Šurminu. To je obrazloženo u recenziji trećega izdanja udžbenika napretkom dijalektologije od Brozove smrti i tronarječnom koncepcijom udžbenika. Brozova znanstvena preciznost, jezikoslovna naobraženost, ali i iskustvom oblikovana neposrednost u predstavljanju nastavnih sadržaja iz najstarijega razdoblja slavenske književno-jezične povijesti, učinile su ovaj udžbenik vrijednim izvorom za proučavanje povijesti metodike nastave hrvatskoga jezika kao i stanja istraživanja u paleoslavistici / paleokroatistici krajem XIX. i početkom XX. stoljeća.

Napokon – iz opisa Parčićeve gramatike (pristup, struktura, izvori, komparacija)

Da je riječ o nedovršenoj rukopisnoj gramatici, svjedoči već činjenica da gramatika započinje morfologijom ili oblikoslovljem (premda se to može razumjeti i definicijom gramatike u užem smislu koja se dijeli na morfologiju, u kojoj se proučavaju najmanje značenjske jedinice (morfemi), oblici, ustrojstvo i vrste riječi, te sintaksu, koja obuhvaća proučavanje odnosa među sastavnicama nizova i funkcija tih sastavnica u složenijim jezičnim jedinicama⁶), a Parčićeva terminologija jasno ukazuje na njegovu pripadnost Zagrebačkoj ili Ilirskoj školi. Navedeno osnažuje i znanje o Parčićevu autorstvu *Gramatike hrvatskoga jezika* (1873) koja izlazi iste godine kao i *Slovnica hervatska za srednja učilišta* Adolfa Vebera (Tkalčevića), a pisana je u tradiciji jezika tzv. Zagrebačke ili Ilirske škole (Anić 1993: 93). Prvo je normativno obilježje koje pronalazimo u svih zagrebačkih slovničara podjela imenica prema nastavku u genitivu jednine te redosljed padeža – lokativ je šesti padež, a instrumental

⁶ Tek gramatika i gramatički priručnici u širem smislu obuhvaćaju i fonologiju, u kojoj se proučavaju glasovni sustav jezika i razlikovna obilježja pojedinih glasova (fonema) u sastavu jezičnih jedinica kojima je svojstveno značenje (tj. morfema), te dijelove semantike (proučavanje značenja riječi i drugih jezičnih jedinica), leksikologije (proučavanje rječničkog sastava nekog jezika) i stilistike (proučavanje jezičnih jedinica s obzirom na uporabno raslojavanje). Također, sustav i raspodjela gramatičkih sadržaja na ortografiju, etimologiju (morfologiju), sintaksu i prozodiju naslijeđen je iz tradicionalnih grčkih i latinskih gramatika.

sedmi. Pripadnici te filološke škole upotrebljavaju posebno nazivlje u svojim gramatikama. Tako za imenicu upotrebljavaju naziv *samostavnik*, za gramatiku *slovnica*, za pridjev *pridavnik*, za broj *brojnik* itd. (Hamm 2006). Terminologija je to koja se potvrđuje u Parčićevoj staroslavenskoj gramatici: *Rieči kojima se u govoru služimo zovu se samostavna imena: samostavnik, pridavna (pridavnik), pričestja, brojevi zajmena, glagolji, prislovi, pridlozi, veznici i umetci* (Parčić, 1). Nadalje, u rukopisnoj se staroslavenskoj gramatici dobro uočava autorovo inzistiranje na vezi između morfologije (promjena oblika riječi, deklinacija i konjugacija) i tvorbe riječi. Opći poticaj za takvo shvaćanje, ističe Vladimir Anić (1993: 94), treba tražiti u gramatikama talijanskoga jezika. Primjerice, u uvodnim napomenama *Nauke o oblicih* ističe:

Tako u sklanjanju kako u sprezanju i u oblikovanju valja razlikovati osnovu (thema, stamm, koren?) od okončanja ili nastavak (dodatak, endung, terminatio). Osnov je (der imbegriff) jezgra, kojim se dometak pridružuje na oblikovanju. (...) zu bilden : n. pr. voda i kosti⁷ jesu osnove (stämme), mi i hi nametci ili nastavci (okončanja) u oblicih vodah; kosteh; plet i hvali jesu osnove, mi i te nametci u oblicih pletemu i hvalite. (Parčić, 1)

Eksplicitna metoda opisa tvorbe riječi nalazi se i u općeslavenskoj gramatici Jurja Križanića *Gramatično izkazânje ob rúskom jeziku* (1665) i to pod morfološkim opisom pojedinih vrsta riječi. Križanić upotrebljava i nazive svojstvene tvorbi. Tvorbu imenica i pridjeva prikazuje prema semantičkim kategorijama (značenjskim skupinama), pojedinačnim sufiksima i tvorbenim načinima, a uz to sadrži mocijsku tvorbu i preobrazbu (usp. Brlobaš 2013: 218). Svakom hrvatskom terminu pridružuje latinski i/ili njemački ekvivalent: *Sprega (Conjugatio)*, *Sklonitba (Declinatio)*, *nastavak (dodatak, endung, terminatio)*. Time se Parčić približuje Brozovoj internacionalnoj terminologiji, a svakako udaljuje od ustaljene prakse zagrebačke norme. Prije predstavljanja sklonidbenoga ili deklinacijskoga sustava staroslavenskoga jezika, Parčić upozorava na glasovne promjene i (što je vrijedno!) izgovorne vrijednosti pojedinih slova (glagoljska azbuka) u poglavlju o *blagoglasju* (eufoniji⁸). Posebnih naziva za

⁷ Parčić se kod primjera u gramatici služio, premda u transliteracijskim vrijednostima, istočnoslaveniziranim tipom slovoписа i pravopisa koji je kanoniziran Karamanovim *Bukvarom* (1739) i kasnijim misalskim i brevijarskim izdanjima. Primjernosti radi te ćemo posebnosti istočnoslavenske grafije u početnim Parčićevim navodima zadržati, kao što je štapić za *jor* i štapić s dijakritičkim znakom za *jer*, slovo *i* s dijakritičkim znakom za glas /j/, jat s točkicom za glasovnu vrijednost /je/ i sl.

⁸ Glasovna promjena nastala zbog težnje za lakšim izgovorom.

prijevoj i prijeglas nema, kao ni u Brozovoj gramatici.⁹ Također je zanimljivo da ne donosi nijednoga primjera sve do razlaganja suglasničkih promjena (1. i 2. palatalizacija): *zračē, grieše*¹⁰. Osim toga, budući da je riječ o tumačenju samo onih glasovnih promjena koje dovode do stvaranja morfemskih opozicija u deklinaciji imenskih riječi (tvrda i meka deklinacija), bilo bi uputnije da je naveo primjere i označio o kojim je točno padežima u sklonidbi riječ: npr. *grē-si, zraci*. Riječ je dakle o glasovnim promjenama koje se nazivaju morfološki i tvorbeno uvjetovanim alternacijama. Parčić ističe prijeglas, palatalizacije, ali i ispadanje krajnjega suglasnika (odnosno sufiksa) u prilagođenim tuđicama (*zajmljena imena*), pr. *Sib. s na kraju samostavnih imena zajmljenih pada: finik-i i pinik-i n.m.finiks iz Φοίvič* (Parčić, 3). Parčić ne imenuje ni suglasničke glasovne promjene, a od samoglasnika koji uzrokuju prvu i drugu palatalizaciju ističe samo *e, i* i *ê*. Ponavljamo – već je Stjepan Damjanović upozorio da je ono što razlikuje Brozovu gramatiku od suvremenih odsustvo terminologije za glasovne promjene. Iako vrlo dobro i vrlo primjereno piše o prijevoju, metatezi, protezi itd, nigdje ih ne imenuje, ali Broz makar vrste glasova redovito naziva njihovim internacionalnim imenima (gutural, velar i sl). U Parčića ustanovljujemo zastupljenost sasvim temeljnih informacija o glasovnim promjenama, ali samo onih koje zahvaćaju sklonidbu imenica i imenskih riječi. Josip Florschütz u recenziji Brozove gramatike¹¹ potvrđuje Broza kao dobro upućenoga poredbenoga jezikoslovca, no upozorava da je mogao o jatu spretnije govoriti i isticati njegovo dvojako podrijetlo – monoftonško i diftonško. Ista primjedba daje se uputiti i Parčiću jer ne ističe razlike u podrijetlu samoglasnika *ê* i *i* koji uzrokuju 1. i 2. palatalizaciju. Također ne navodi sve samoglasnike koji uzrokuju 1. palatalizaciju (uz *e* i *ê* to su *ę, i, ь*). I dok Broz beziznimno rabi internacionalnu terminologiju za fonološko nazivlje, u Parčića kod *blagoglasja* opet pronalazimo nazivlje karakteristično za hrvatske gramatike XIX. stoljeća (zagrebačka norma). Premda sonante (nosne i usne: *l, n, r*) naziva likvidama (*liq.*), velare *k,*

⁹ *Za glasovni pojav, koji se nemački veli Ablaut, ja upotrebljavam u svojim predavanjima riječ prijevoj. Narodu je poznat glagol previjati sa značenjem "glas mijenati" n. pr. zakukaću kao kukavica, previjaću kao lastavica, - pak se prema tome glagolu može načiniti supstantiv prijevoj, koji može značiti, da se jedan vokal mijenja u drugi. Dugo sam se mučio, dok sam se domislio riječi prijevoj. Tko od našijeh filologa nađe boļu zamjenu za ĩem. Ablaut, biću mu veoma zahvalan, ako mi javi. Riječi prijeglas ne bih mogao primiti, jer se tom riječju boļe oznacuje ĩem. Umlaut, koje je nešto drugo nego Ablaut.* (citirano prema Damjanović 2003: 4)

¹⁰ Očigledno je riječ o zabuni: zabilježen je refleks jata prema zagrebačkoj normi, a primjer je iz crkvenoslavenskoga jezika. Naime, jezik kojim je pisana rukopisna gramatika je u skladu s rješenjima Zagrebačke škole kojoj je Parčić pripadao, ali su staroslavenski primjeri inače doneseni u pravilnim transliteracijskim vrijednostima.

¹¹ *Književna smotra*, 12 (1890), Zagreb, 89–92.

g, h Parčić naziva *grlenim* glasovima poput Vebera i Mažuranića. Veber i Mažuranić za suglasnike imaju nekoliko vrsta podjela, primjerice: *po orudju izgovaranja* (Mažuranić 1859:4), tj. *po organu* (Veber 1871:5)

<i>Slovnica Hrvatska za gimnazije i realne škole</i> (1859)	<i>Slovnica hrvatska</i> (1871)
ustni (labiales): b, p, m, v, f	ustni: b, p, m, v, f
zubni (dentales): d, t; c, z, s	zubni: d, t; c, z, s
jezični (linguales): l, n, r; č, ć, j, š, ž	jezični: l, n, r; ć, j
gèrleni (gutturales): g, h, k	gèrleni: g, h, k
	nebni: č, š, ž

S obzirom na to da Parčić nema poglavlje o fonologiji, ne očekujemo iscrpnije opise vokalizma i konsonantizma. Ističući nove glasove kao rezultate 1. i 2. palatalizacije, Parčić glasove *č, ž, š* i *c, z/ž, s* naziva palatalima, odnosno sibilantima. Poznato nam je i da termin *fonologija* nalazimo u našim gramatikama tek od polovine XX. stoljeća (Čosić 1993: 94), a termin *fonetika* i pridjev *fonetički* u djelu *Gramatika jezika hèrvatskoga (osnovana na starobugarskoj slovenštini, dio pèrvi, glasovi)* Vatroslava Jagića 1864. godine (Brlobaš, Horvat 2006: 50). Naziv i definiciju naziva *fonetika* nalazimo u *Gramatici i stilistici hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika* Tome Maretića, gdje autor tvrdi da su fonetici *odmjerene granice, u kojima se kreće: ona bilježi samo one promjene glasova, koje nastaju u riječima, a ne među riječima* (1899: 29). Nadalje, Parčićeva je gramatika pregledna sinkronijska gramatika (predstrukturalistička), započinje s morfologijom i ne ide predaleko u dijakroniju. Točnije ne uspostavlja vezu s rekonstruiranim oblicima u prajeziku preko jezika srodnika i izoglosa, a osvrće se samo na one komponentne u općeslavenskom jeziku i njegovim redakcijskim podsustavima koje su izravno povezane (pr. denazalizacija nosnika ili bilježenje vokalizacije jerova i sl). O kolebanju u pristupima prilikom pisanja gramatičkoga priručnika iz staroslavenskoga jezika čitamo i kod Josipa Hamma. U predgovoru drugom izdanju *Staroslavenske gramatike* Hamm ističe kako strukturalistički zahvati u staroslavenskoj gramatici mogu biti korisni i zanimljivi, ali ako taj jezik ne smjeste u kontekst poredbenopovijesnoga jezikoslovlja, neće zadovoljiti jer staroslavenski je jezik povijesna kategorija i drukčije se ne može učiti. Na to se u predgovoru trećem izdanju autor nastavlja zaključkom:

Kad bih danas pisao ovu knjigu, pisao bih je jamačno – i pored napomena uz prethodno izdanje – strukturalistički i u smislu generativne gramatike, no pitanje je bi li ona uspjela da starocrkvenoslavenski jezik

toliko približi našem čitaocu i našem slavistu-početniku koliko mu ga može približiti ova (1974: 6).

Parčić je malo pažnje pridavao poredbenopovijesnim korelatima, ali važno je s tim u vezi istaknuti da nije pretendirao biti autorom znanstvene, već primijenjene gramatike – pomoćnoga sredstva za razumijevanje ne jezika samoga koliko jezika novocrkvenoslavenskoga tipa i njegove uporabe u aktualnim liturgijskim knjigama. Obrada deklinacija u Parčića zanimljiva je osobito zbog temeljnoga metodološkog pristupa (u okviru odabranoga pristupa). Parčiću naime kriterij razredbe nisu vrste riječi (imenice, zamjenice, pridjevi itd), već vrste deklinacija. Kod Broza isto tako razlikujemo nominalnu, pronominalnu i složenu deklinaciju kao temeljni kriterij razredbe, ali prema vrstama riječi (1900: 12). U terminološkom smislu Parčić ponovno nastavlja tradiciju Zagrebačke škole, ali se služi i internacionalizmima: *višebroj / plural, dvobroj / dual, družiteljni padež*¹² / *instrumental* i sl. Uvodne napomene iste su kao i uzornim staroslavenskim gramatikama druge polovice XIX. stoljeća:

Leskien, <i>Handbuch der altbulgarischen {altkirchenslavischen} Sprache</i> (Sechste Auflage, Heidelberg 1922: 65)	Parčić, <i>Staroslavenska gramatika</i> , 1
<p><i>Allgemeine Bemerkungen. Das Altbulgarische unterscheidet sieben Kasus: Nominativ, Genitiv, Dativ, Akkusativ, Instrumentalis, Lokativ, Vokativ (in dieser Ordnung stehen die Kasus in den unten folgenden Paradigmen); drei Numeri: Singular, Plural (im Plural dient die Nominativ form zugleich als Vokativ), Dual (der Dual hat nur drei Kasusformen: je eine für Nominativ-Akkusativ-Vokativ, für Genitiv-Lokativ, für Dativ-Instrumentalis); drei Genera: Maskulinum, Neutrum, Femininum. Im Neutrum fallen Nominativ, Akkusativ, Vokativ in eine Form zusammen.</i></p>	<p><i>Sklonitba.</i> <i>Rieči se na tri načina sklanjaju, t.j. tri su sklonitbe na sedam padež, koji se zovu: imeniteljni, roditeljni, dateljni, tužiteljni, zvateljni, tvoriteljni ili družiteljni, i skazateljni ili miestiteljni sa tri broja naime jednina, dvojina i množina (jednobroj, dvobroj, višebroj). Roda ili spola su tri: muški, ženski, srednji. Prva se sklonitba zove imeniteljna, druga zaimenateljna, tretja sastavljena. U sklonjenju valja paziti na blagoglasje; o tom slieduju najpotriebitija pravila.</i></p>

¹² Nazivi padeža (*imeniteljni, roditeljni, dateljni, tužiteljni, zvateljni, skazateljni, tvoriteljni*) također su u skladu s tradicijom zagrebačkih slovničara, ali su podrijetlom iz crkvenoslavenskoga i ruskoga jezika (usp. *Gramatika* Meletia Smotrićkoga).

Prva Sklonitba u rukopisnoj gramatici obuhvaća tako imenice (*samo-stavna imena*), pridjeve (*pridavna imena*) i participe u neodređenom obliku (*pričestja kadgod su neodredjena*). Parčić u prvoj sklonidbi razlikuje pet vrsta prema gramatičkom morfemu u nominativu jednine (premda to naziva i završetkom osnove, usp. Parčić, 3). Opisat ćemo ju iscrpnije počevši s navodom:

I Red zauzimlje osnove na i¹³: rab-i

II // // // // o: dêl-o / kod palatala, suglasnika j i sibilanta c => e (pol-e, mor-e)

III // // // // a: ryb-a

IV // // // // i¹⁴: put-í

V // // // // suglasie: kamen.

Da ne razlikuje sklonidbene tipove imenica prema osnovama, potvrđuje već Parčićev I. red kojemu pridružuje kao primjere imenice *rab-ъ* i *syn-ъ* premda nam je poznato da pripadaju različitim promjenama: samoglasnička glavna muškoga roda ili o-osnova i u-promjena m. roda. Za to je iznova odgovorna gramatička koncepcija priručnika koja ne zalazi u dijakroniju i cijela se iscrpljuje u plošnom presjeku jezičnoga sustava. Nominalna se deklinacija u staroslavenском jeziku, već prema temeljnoj podjeli i terminologiji, oslanja na poredbeno jezikoslovlje, točnije na indoeuropsku gramatiku. Podjela na vokalske (o- / jo-, a- / ja-osnove, i-osnove, u-osnove i v-osnove) te konsonantske (n-, t-, s-, r-osnove) osnove historijskoga je tipa i providnom je tek kada se u obzir uzmu pretpostavljeni praie. oblici, a iz providnih padeža koji su zadržali tematski alomorf (poput D mn. u imenica glavne promjene muškoga roda: *grad-o-mъ*) jedino je moguće prepoznati motiviranost u historijskim nazivima i razredbama. Primjerice, to znači da već u dativu množine glavne palatalne promjene imenica m. roda (jo-osnova) ne prepoznavamo *-(j)o-* već *-(j)e-* (*vrač-e-mъ*), u imenica u-promjene i i-promjene dogodio se prijelaz kvantitativnih u kvalitativne razlike (*ǫ > ъ, i > ъ*), a v-promjena trebala bi pripadati konsonantskim deklinacijama ukoliko ne znamo za razvoj *-ǫv-* > *-ъv-*. Posljednje je u nekim gramatikama upravo tako učinjeno, primjerice u novijoj bugarskoj gramatici *Gramatika na starobŭlgarskija ezik* (1991). Ondje su i primjeri sa završetkom osnove na jotu (npr. imenice *kraj-ъ, vrabij- ъ, rabyn'-i* i sl), kod kojih zbog grafijskih razloga (nema slova za glas /j/) nije providan završetak osnove i gramatički morfem (*krai, varbii, rabyni*), također pribrojani vokalnim osnovama.

¹³ Štapić na mjestu nekadašnjega tvrdoga, velarnog jora (ъ).

¹⁴ Štapić s dijakritičkim znakom, utjecaj istočnoslaveniziranih izdanja na mjestu nekadašnjega mekoga, palatalnog jera (ѣ).

U prvom redu dalje se kod Parčića razlikuju četiri *uzora* sklonidbe, ovisno o gramatičkom morfemu u N jednine (što je kriterij kojim također odstupa od tradicije zagrebačke norme i njihovih slovnica), a naslanja se gotovo u potpunosti na Miklošičevu (ionako višestruko citiranu na drugim mjestima) poredbenu slavensku gramatiku *Grammatik der slavischen sprache* (1875: 2-195). Kod Miklošiča se također prati podjela na redove sklonidbe i uzore sklonidbe: dva su temeljna reda (vokalni i konsonantski) koji se dalje člane prema gramatičkom morfemu u N jednine i, još uže, prema sufiksu koji se nalazi ispred gramatičkoga morfema, odnosno prema sufiksu kojim završava osnova: *Erster abschnitt. Vocalische suffixe* (1. suff. ъ (a), 2. suff. ъ (u), 3. suff. ъ, 4. suff. y, 5. suff. -ijъ, 6. Suff. -jъ itd). *Zweiter abschnitt. Consonantische suffixe* (e-, l-, n-suffixe, t-, d-suffixe itd). Kod Parčića je prvi *uzor* s gramatičkim morfemom -i, odnosno -ъ (*rab-ъ*), tu ubraja i imenice u-promjene, navodi primjere za G jd. *vol-u*, *dom-u* (i *dom-a*¹⁵), *vrъh-u*, *pol-u* itd. Također napominje kako imenica *syn-ъ* ima dva oblika za V jd. *syn-e* (gramatički morfem o-osnova) i *syn-u* (u-osnova). Potvrđuje i dvojinjski oblik s gramatičkim morfemom -y: *syn-y*. Potom dolazi poglavlje *Nepravilni oblici* gdje Parčić ističe imenice koje se u množini sklanjaju kao zbirne imenice (*III. uzor; III. vrste* u jednini: palatalna deklinacija imenica ž. roda): primjer *brat(r)-ъ*, zbirna množina *bratija*. Navodi i primjer imenica (vlastite i opće imenice) sa sufiksom (*j*)*an-in-ъ* koje u množini gube dio sufiksa -in- i dobivaju gramatički morfem iz konsonantskih deklinacija u N mn. (-e): *žeteljan-e* u imen. mn. od nepoznatoga *žeteljan-in-i* (Parčić, 4). Vrlo je zanimljivo da Parčić donosi razlike između staro(crkveno)slavenskoga jezika i hrvatske redakcije (ističe temeljne fonološke razlike):

Prvo razdoblje – do XII. stoljeća: ističu se razlike u gramatičkim morfemima za I jd, D i L mn. koje se dijelom razumiju zbog činjenice da imenice pripadaju različitim deklinacijama (o-osnova, u-osnova) i da se nastavci tih deklinacija smjenjuju, a dijelom i vokalizacijom velarnoga jera (jak položaj) u imenica u-promjene (primjeri za L mn. *domohъ*, *synohъ*¹⁶): *Viek (do XII.*

¹⁵ Poznato je da je afirmiranost u-promjene slaba u staroslavenskom jeziku, broji malo imenica i k tome su na njih već u općeslavenskom književnom razdoblju utjecale imenice o-osnova (Damjanović 2005: 85). Toliko je slaba promjena da ne poznaje ni kategoriju živosti (A = N), a u *Bugarskoj gramatici* skupine autora (1991) ističe se kako je moguće govoriti o jednoj deklinaciji, tzv. o/u-sklonidbi te da u pravom smislu u-osnovama pripada samo imenica *synъ*. Prema Hammu u-osnovama pripadaju u potpunosti samo imenice *volъ* i *polъ* jer su sve ostale tvorile padežne oblike dvojako – gramatičkim morfemima glavne o-osnove i u-osnove (1974: 118). Što se konkretne imenice *domъ* tiče, Hamm (1974) i Damjanović (2005) ubrajaju je u u-osnove, ali ističu rano primanje obilježja glavne promjene (o-osnove).

¹⁶ Usp. *Bugaraska gramatika* 1991, Leksien 1922: 77.

v.) *družiteljni i miestiteljni jedn. pried m il h ima kadgod i: rabimí, bogimí, domihí, u kojem zadnjem padežu i o nadje se domohí assem. syn-ohi.* (Parčić, 4). Drugo razdoblje – hrvatska redakcija staroslavenskoga jezika (hrvatski crkvenoslavenski jezik, hrvatskostaroslavenski jezik), od XII. do XVI. stoljeća: Parčić bilježi da je samoglasnik *y* (jery) zamijenjen samoglasnikom *i* (kao gramatički morfem u pr. A mn), bilježi i da je slovo *ê* kao gramatički morfem u pr. L jd. i mn. zamijenjeno slovom *e*. To bi bilo u skladu s tvrdnjama da se već u XII. stoljeću općeslavenski jat zamjenjuje s *e* ili *i* (Mihaljević, Reinhardt 2005). U korpusu ima tekstova gdje je jat vrlo rijetko zamijenjen s *e* ili *i*, tekstova u kojima dominira ikavski refleks jata, kao i onih s ekavskim refleksom, te onih s miješanim refleksima (u odnosu na Meyer-Jakubinskij skalu). Ima primjera i hiperkorektne uporabe jata za izvorno *e*, ili izvorno *i*. U skladu je to i sa stavom Vatroslava Jagića o starom zatvorenom *e* (< *ě*) karakterističnom za cijelo čakavsko područje. Zatvorenost toga *e* omogućavala je razvoj u smjeru refleksa *i* (Damjanović 1984: 58). Sve te informacije Parčić na svoj način sintetizira:

(...) II. Vieka na miesto *y* imaju *i* u tužitel. i miestit. jedn. rabi a u miest. jedn. e n. m. [na mjesto op. a] *ê*. Kadgod kao *i* u miest. množ rabe i rabe. Oblici na *i* imaju vazda *i*. (Parčić, 4).

Slijedi *uzor* s gramatičkim morfemom *-í*, odnosno *-b* (završetak osnove na palatal ili jotu, Parčić oprimjeruje leksemima *vrač-b*, *muž-b*). Treći *uzor* su imenice s gramatičkim morfemom (misli se prema grafiji jer je gramatički morfem *-b*) *i* (*ĩ*, čita se /j/): tj. završetak je osnove na *a*, *e*, *i*, *o*, *ê* + *j* (pr. *krai*)¹⁷. Četvrti je uzor na *ej* ili *êj* (pr. *ierei* /ijerej/), Parčić navodi da je riječ o tuđicama: *arhierêj*, *nazarêj*, *farisêj*, *mojsêj*.¹⁸ *Pazke u nieke padeže*: ovdje Parčić ističe kako primjerice u I jd. tih imenica dolazi gramatički morfem tvrdih (o-osnova), a ne mekih osnova: *iereomъ*. Tako je i u D, I dv. *-e(ê)oma*, i u D mn. *-êomъ*.¹⁹ Ističe potom i utjecaj u-osnova na glavnu promjenu imenica, samo prema svojoj klasifikaciji (npr. gramatički morfem *-ovъ* u G mn. ili *-ovi* u D jd). Tvrdi da je riječ o umetanju sufiksa *-ov-* *među osnovom i dometkom padeža* u sklonidbi imenica po četirima uzorima (*O slovah -ov- u sklanjanju*

¹⁷ Potvrđuje se da je riječ o nedovršenoj gramatici jer su podnaslovi samo naznačeni: *Pazke u nieke padeže, Nepravilni oblici, Odlčnosti*.

¹⁸ Autor ne navodi jerove u obliku štapića kao gramatičke morfeme, ali dijakritikom ukazuje da je riječ o transliteracijskim vrijednostima: slovo *i* s dijakritičkim znakom za ozvučenje /j/.

¹⁹ Parčić ovdje za jor bilježi jer, ali ispravlja pogrešku. Važno je napomenuti da u stsl. primjerima donosi transliteracijske vrijednosti glagoljičnih / ćirilčnih slova, ali za *jor* i *jer* zadržava pisarsku praksu naslijeđenu iz istočnosl. izdanja.

samostavnih imen). Po palatalu *-ov-* prelazi u *-ev-* (*rab-ov-i, kon-ev-i, kraj-ev-i, ijere-ov-i*). Kada donese oblike iz 4. uzora, jasnim postaje da je riječ o osobnim imenima koja preuzimaju nastavke u-osnove pri izravnom obraćanju (D jd, usp. Hamm 1975, *Bugarska gramatika* 1991, Lunt 2001, Damjanović 2005): *moseovi, anьdreovi*. Drugoj vrsti imenica i imenskih riječi pripadaju pak sve o-osnove srednjega roda kod kojih iza palatala, suglasnika *j* i sibilanta *c* *-o-* prelazi u *-e-* (po prijeglasnim pravilima): *pol-e, mor-e, srьdьc-e (...)* *poslanij-e*. Prvi uzor čine imenice (i imenske riječi) sa završetkom osnove na *-b, -p, -d, -t, -g, -k, -v, -z, -s*, a rijetko i *-l, -n, -r* (Parčić, 10). Za primjer se donosi imenica *drьv-o*. Među *neppravilne oblike* Parčić ubraja: *oko, uho, črěvo, slovo, dělo* i ističe *ponekad se sklanjaju po II. vrsti I. uzor, a ponekad po V. vrsti*. To će reći da poznaju i glavnu nepalatalnu deklinaciju imenica srednjega roda (što Parčić zove *II. vrstom I. uzora*), ali i konsonantsku deklinaciju (*V. vrsta*), dvojninski oblici imenica *oko* i *uho* prema u-promjeni ne spominju se. Nadalje, Parčić ističe da se po ovom uzoru sklanja i zamjenica *jeter-o*, broj *srьt-o*, posvojni pridjevi izvedeni od osobna imena (koji ne mogu imati određeni oblik): *petrov-o*. Sljedeći uzor predstavljaju imenice (i imenske riječi) srednjega roda koje pred palatalima, umekšanim likvidama i sibilantom *c* bilježe gramatički morfem *-e*: *polj-e, lice, more, srьdьce, slьnьce* itd. Naznačeno je, premda nije oprimjereno, da ovome uzoru pripadaju i jednostavni pridjevi te participi (*Pričestja prelazna sad. vr. i Pričestja prelazna prošloga vr.*²⁰). Treći uzor je onaj na sufixs *-ij-* pred gramatičkim morfemom *-e*: *poslanij-e*, s instrumentalom plurala na *-ьmi*. Stoji za tim navod *Vidi moju gramatiku* (Parčić, 12), a mi tumačimo da je riječ o utjecaju i-osnova i u-osnova (usp. Damjanović 1984: 104) premda takav slučaj nije primjerice zabilježen za im. sr. roda u Jurčevića (2002: 120). Parčić napominje kako je riječ o gramatičkom morfemu koji se u tom obliku nalazi u novijim knjigama: *oružьmi, poslanьmi*. Prema trećoj vrsti sklonidbe *idju osnove na -a, i nieka koja su ovaj značaj -a još u prastaro vrieme bila izgubljena, a uz njih nieka s okončanjem -ij-* (Parčić, 12). Riječ je o imenicama (i drugim vrstama riječi) ženskoga roda izuzev primjera koji označuju imenice muškoga spola, ali su u gramatičkome ženskom rodu poput: *Luk-a*. Uzori su u toj vrsti: 1. *vod-a, glav-a*, broj *tьma* (odnosno a-osnova), 2. *volj-a, zemlj-a // stьz-a* ali i *stьzja* (odnosno ja-osnova), 3. *zmija, rabyni, svetyni, pustyni*, te pr. *bratija* (mn) (ja-osnova na jotu i druge specifičnosti) oni koji slijede sklonidbu²¹. Donose se i *pazke, odličnosti* i *neppravilni oblici*:

²⁰ Već je Bartol Kašić (*Institutionum linguae Illyricae libri duo*, Rim 1604) opisao prelazne i neprelazne glagole, a Parčić kasnije u rukopisu razlikuje i gramatičku kategoriju stanja, vremena, načina, ali i vida u glagola (usp. Tafra 1993: 116-117).

²¹ Tu navodi i pr. *sudij* sa zabilježenom promjenom stražnjega nazala u *u* te bilježenjem diakritike ponad slova *i* kao /j/.

pr. stbza u tuž. mn. svršuje na –i: stbzi lobk. (Parčić, 13). Imenice i-osnova (i imenske riječi koje imaju karakteristike te deklinacije – primjerice brojevi od pet do devet) pripadaju četvrtoj vrsti po autoru koji ističe:

Ovi prima osnove na ь od kojih muškoga su spola svršujuća se u družiti. jedn. na –emь, a u mn. imen. na –ije, a ženskog u pomenutih padežih svršujuća na –iju, i. (Parčić, 14).

Dalje, Parčić ovdje upozorava da valja razlikovati imenice muškoga roda koje pripadaju ovoj sklonidbi od imenica I. vrste 2. uzora (*vračь*) te da ih nema puno i da ih valja naučiti. *Uzori* su muškoga roda: *bol-ь, malomošt-ь, gost-ь, medvêd-ь, zvêr-ь* itd. Upozorava i na pl. tantum: *ljudije* i *ljudi*. Opet navodi primjere zabilježene promjene stražnjega nazala u *u: uglь*. Imenice *dьнь* i *gospodь* Parčić navodi kao one koje se čas sklanjaju kao II. uzor I. vrste (o-osnove), a čas kao IV. vrsta. Zanimljivo je da Parčić imenicu konsonantske n-deklinacije (*dьнь*) smješta ovdje, ali je isto tako poznato da je riječ o imenici koja snažno poprima nastavke i-deklinacije (Mihaljević, Reinhardt 2005). *Uzori* su ženskoga roda: *kost-ь, nošt-ь*, brojevi: *petь, šestь, sedmь, osmь, devetь*. Za broj *desetь* Parčić navodi kako ima netipičan nastavak *-e* u *sastavljenih brojevih s priedlogom* (nazivamo to tzv. smiješanom sklonidbom: i-deklinacija + n-deklinacija, usp. Damjanović 2005: 115): *dva na desete*, pa nastavlja *instr. na –y riedko na –ьmi* (Parčić, 15). Peta vrsta predstavlja primjere konsonantskih deklinacija. Definirana je na sljedeći način: *Ova obuzimlje sve osnove jednom svršujuće na suglasice: kamy ili kamenь* (Parčić, 16). Dalje se ističe kako imenica *dьнь* ima i gramatičke morfeme i-deklinacije: *G jd. dьne : dьni*. *Uzori* su: *ime, pisme, pleme* (za n-deklinaciju); *têlo, oko, uho* (za s-deklinaciju, ovdje napominje posebnu dvojinjsku sklonidbu, citira Miklošiča i Birnbaumna), *slovo; jagnje, otroče* (za t-deklinaciju); *mati, dešti + crьky, ljuby, buky, neplody, krьvь* (za r- i v-deklinaciju). Jasno je da v-promjenu Parčić ubraja u konsonantske promjene, a prema primjerima denazalizacija prednjega jusa (*pleme, pisme, ime* i dr) te vokalizacije jera (*dešti*) – očigledno je riječ o crpljenju primjera iz redakcijskih spomenika.

Potom autor predstavlja sklonidbu ličnih zamjenica, zamjениčku deklinaciju i *sastavljenju sklonidbu* (određeni pridjevi, participi). U *Odsieku II* problematiziraju se gramatičke kategorije glagola i njihova razredba (broj, lice / osoba, stanje, vrijeme, način, vid, prelaznost). Opisuje se sprežanje za koje Parčić ističe:

U sprezanju osim tri brojev, tri su osobe: prva, druga i tretja u svakom broju, u svakoj kojih kadgod nazad valja paziti, dva ima glasa t.j. čineći i trpeći. Čineći ima sedam vriemen od kojih:

tri su simplig sad. minut. i neopredilj. savršeno, buduće i buduće exactum; tri načina skazateljni, zapovidni i condit.

tri pričestja, sad. minulo I i II. infin. i supin.

Trpeće ima:

Dva samo pričestja: sadanje i minulo iz kojih pomoću glagola esmь (ispisano glagoljicom, op.a) sva se vriemena oblikuju. (Parčić, 21)

Parčić dalje razlikuje tri vrste sprezanja, a u svakom sprezanju vrste glagola prema infinitivnim osnovama. Shvatljivo je da slijedi podjelu glagola prema infinitivnim osnovama po uzoru na Miklošiča čiju gramatiku nerijetko citira u svome rukopisu (kao i Birnbauma). Josip Hamm (1974: 152-153) ističe kako je podjela prema prezentskoj osnovi, koja potječe od A. Schleichera (*Polapska fonologija i morfologija* 1871), s jezičnoga stajališta stručnija i znanstvenija (računa s rezultatima poredbene ie. gramatike). Podjelu glagola u 6 vrsta prema infinitivnoj osnovi poznaje i Broz (1900: 40-42), a prvi ju je uveo Dobrovsky (1822). Parčić tako u 1. sprezanju razlikuje 1. vrstu glagola koji imaju korijenske osnove: *plet-ti*, *pek-ti*. Vrsti 2. pripadaju glagoli sa sufiksom *-nu-* (< **-nq-*, pr. *dvignu-*). Vrsta 3. s infinitivnom je osnovom na *-ě* (*uměti*, *viděti*), 4. vrsta: inf. osnova je na *-i* (*moli-*), a 5. vrsta ima inf. osnovu na *-a* (tu u obzir dolaze i glagoli kod kojih se događa samoglasnička zamjena u sufiksu kao postupak tvorbe nesvršenoga glagola od svršenoga: derivacija, dugi samoglasnik: praie dugo *i* > prasl. i stsl. *i*: *glagoljati*, *govoriti*), *igrati*, *brati*, 6. vrsta: inf. osnova na *-ova* na *-i*, ali se razlikuju od glagola s inf. osnovom na *-i* iz prve skupine. U drugom su sprezanju osnove *věd-*, *dad-*, *jad-*, *by-* (takozvani atematski glagoli). U trećem pak složeni glagolski oblici (*čineći* i *trpeći*) itd.

Iz svega navedenoga moguće je zaključiti da se Parčićeva rukopisna staroslavenska gramatika u terminološkom (a ako se uzme u obzir pravopis i jezik kojim je pisana gramatika – i normativnom) i metodološkom smislu najviše oslonjena na tradiciju slovnica Zagrebačke filološke škole, to više što je Parčićeva *Gramatika hrvatskoga jezika* (pisana na talijanskom) najvećim dijelom također ostvarena kao slovnica Zagrebačke filološke škole. Premda Parčić donosi primjere iz kanona stsl. spisa (*Assemanijevo*, *Zografsko evanđelje*, *Suprasljaski zbornik*), kao i iz hrvatskih redakcijskih spomenika (senjski *Lobkovicov kodeks*, vrbnički misali i brevijari itd), a citira i Berčićevu *Chrestomatiu* – prema pisarskoj praksi koja u odnosu na grafetičku i grafemičku razinu analize ukazuje na postojanje slova za jerove (štapić i štapić s dijakri-

tičkim znakom), slovima *u* i *e* zabilježenu denazalizaciju jusova (prednji nazal denazaliziran u *e* prema hcs1), slovom *y* (transliteracijska vrijednost, prema iscl. uzorima) zabilježeno čuvanje jerya, zaključujemo da je riječ i o oslo-njenosti na tada 200 godina dugu istočnoslaveniziranu tradiciju liturgijskoga jezika i spomenika, kao i postojećih slovnica Zizania (1596) i Smot'rickoga (1619), ali i da je riječ o svojevrsnoj gramatici koja opisuje hrvatski crkvenos-lavenski jezik, dakako ukoliko se on shvaća kao podsustav staroslavenskoga (Josip Silić tada bi istaknuo da je riječ o istoj gramatici jednoga jezičnog siste-ma / sustava, 2011: 235-246).

Intermezzo o staroslavenskoj gramatičkoj tradiciji

Kako bi se precizirao kontekst ovoga rada, nameće se potreba za krat-kim zaustavljanjem na pregledu staroslavenskih gramatika koji bilježi evolu-ciju od prvih osamnaestostoljetnih gramatika koje su u velikoj mjeri određene grčkim i latinskim gramatičkim uzorima (gotovo da su prevoditeljska djela, premda je riječ o posve drugom jezičnom sustavu), sve do prve moderne sla-vističke gramatike Josefa Dobrovskoga *Institutiones linguae slavicae dialecti veteris* (Vindobonae 1822). Preko nje, a usporedo s razvojem lingvističkih škola i jezikoslovlja u cjelini, javljaju se nove gramatike koje nastavljaju opi-sivati jezik i pismo najstarijih slavenskih rukopisa koji oblikuju kanon staro-slavenskih spisa. Rukopise priređuju Jernej Kopitar (*Kločev glagoljaš* 1836) i Franc Miklošič (dva lista *Kločeva glagoljaša* iz Innsbrucka 1860) te ruski gra-matičar Aleksander Vostokov (*Ostromirovo evanđelje* 1843), ali najuspjelije, što ističe i Horace Lunt (2001: 11), to čini Vatroslav Jagić izdanjima *Zograf-skoga* (1879) i *Marijinskoga evanđelja* (1883). Tek se na temelju opremljenih kritičkih izdanja spomenika moglo računati s gramatikama u napredovanju jer je napokon utvrđen korpus na kojem se opisuje staroslavenski jezik, a taj korpus jasno je ograničen od kasnijih redakcijskih. Takvom se gramatikom klasificira mladogramatičarska *Handbuch der altbulgarischen (altkirchen-slavischen) Sprache* Augusta Leskiena u prvom izdanju iz 1871. (s još četiri izdanja i ruskim prijevodom iz 1890). U metodološkom je smislu ovdje prvi put primijenjena historijsko-komparativna metoda uz sinkronijski opis jezič-noga sustava. Njome su postavljeni temelji za sve staroslavenske gramatike i priručnike u tom tipu koji će uslijediti, primjerice u hrvatskoj filologiji Bro-zova staroslavenska gramatika to izravno potvrđuje (a klasifikacijski kriterij uvjetovan spomeničkim kritičkim izdanjima i novim gramatikama poznaje i Parčić – dokazali smo to navodima i opisom pristupa u njegovoj rukopisnoj gramatici), a u češkoj ona Vaclava Vondraka *Altkirchenslavische Grammatik* iz 1900.¹ i 1912.² godine. Nadalje, važna je i knjiga Paula Dielsa *Altkirchensla-*

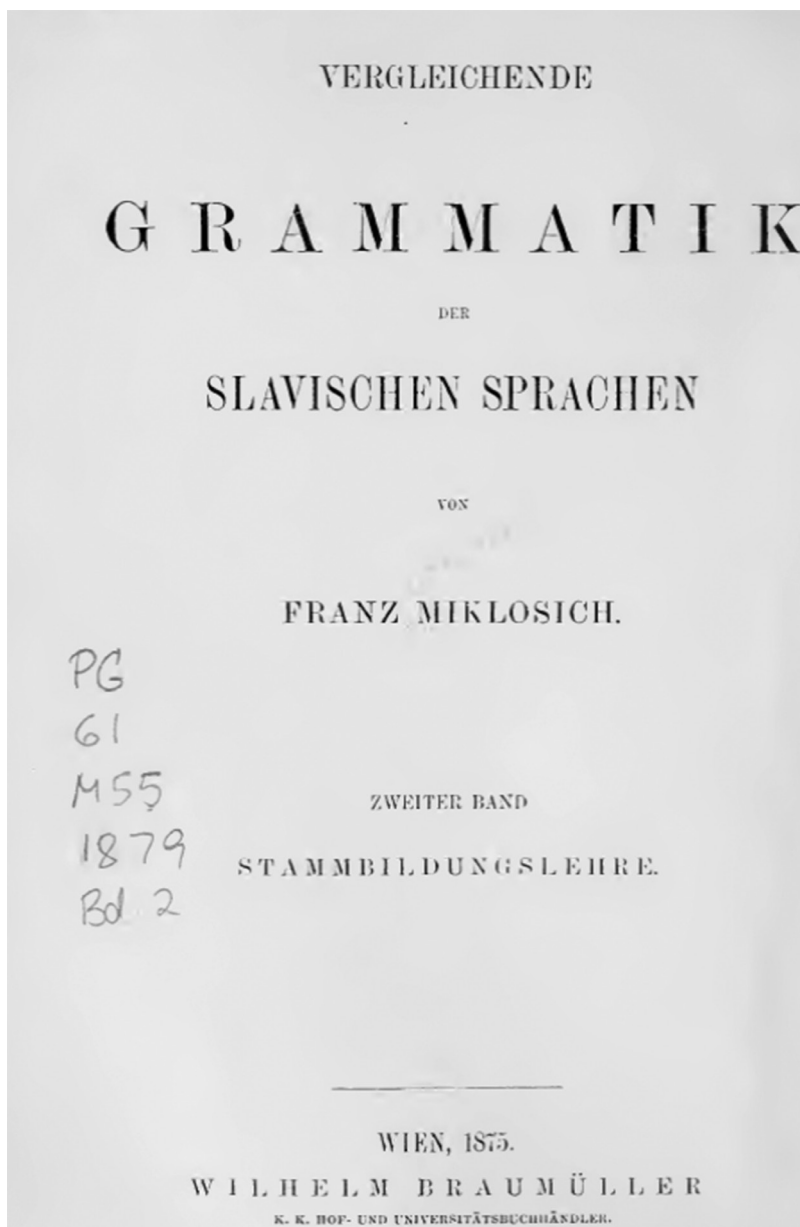
vische Grammatik iz 1932. godine, potom ona nizozemskoga jezikoslovca Nikolaasa van Wijka koja produbljuje historijsku komponentu pristupa *Geschichte der altkirchenslavischen Sprache* (1931). Temelji poredbenoj slavenskoj gramatici, izučavanju protoslavenskoga ili zajedničkoga slavenskoga prajezika u relaciji s ostalim indoeuropskim jezicima udareni su knjigom *Le Slave Commun* (1934) Antoineta Meilleta, a knjiga *Manuel du Vieux Slave* (1964) Andréa Vaillanta predstavlja odmak od povijesno-poredbene metode više se oslanjajući na tekstološke podatke (razlike u rukopisima u odnosu na slovopis i pravopis, sintaksu, semantiku i tehnike prevođenja). Nikolaj Trubetzkoy i njegova knjiga *Altkirchenslavische Grammatik* (napisana prije 1938, a objavljena 1954) zastupa metode novih jezikoslovnih disciplina koje više pažnje posvećuju pismu i pisanju kao jezičnim kategorijama. Monolitni priručnici koji opisuju pojedinu jezičnu razinu prema zakonitostima zadane znanstvene discipline oprimjeruju se opisima sintakse u gramatici Josefa Kurza *Učebnice jazyka staroslověnského* (1963), a kulminiraju u sintaktičkim opisima Radoslava Večerke u knjizi *Staroslověnština* (1984). Dakako, hrvatski jezikoslovci s kraja XIX. stoljeća poznavali su one gramatike koje su do njihova vremena napisane i koje su držane onodobnim autoritetima, ali i koje su im bile dostupne. Za Broza i Parčića to je prije svega tradicionalna gramatika Meletia Smotoryc'koga iz 1619. godine. Njegova je *Gramatika* od svoga nastanka (1618, Vilno; 1619, Jevje) do dvadesetih godina XIX. stoljeća bila osnovni znanstveni izvor za crkvenoslavenski jezik. Djelo je doživjelo više izdanja, utjecalo na niz generacija i bilo osnovicom niza daljnjih razrada, i poznatim i anonimnim autorima gramatika, koje su nastajale od 1638. pa sve do objavljivanja radova osnivača moderne slavistike, Josefa Dobrovskog. Ona je važan izvor za naše gramatičare to više što su uključeni u djelovanje obnove liturgijskih knjiga u rimskoj Propagandi, a poznato je da je jedan od priređivača istočnoslavoniziranih liturgijskih knjiga (*Misal* 1741, *Brevijar* 1791) – osorski kanonik Matej Sović – načinio latinski prijevod slovnice *Грамматіку Славенскиѧ правілноє Свнтазма* (*Grammatika slavonica Meletii Smotriski Monachi Rutheni...*) godine 1773. (usp. Strohal 1912). Meletievu je gramatiku Sović preveo 1756. godine za slušatelje crkvenoslavenskoga jezika na Karamanovu kolegiju (*Collegium illyricum*) u Zadru i Omišlju, a za tisak ju je uredio 1773, ali je ostala u rukopisu u ljubljanskoj knjižnici te ju je opisala Vanda Babič (*Matej Sović in ohranjeni rokopis njegovega latinskega prevoda slovnice Meletija Smotrickega (1619) iz leta 1773 v rokopisni zbirki NUK Ljubljana, Zbornik referatov za štirinajsti mednarodni slavistični kongres, Ohrid 2008: 31-47*). Izvornik i prijevod sastoje se od poglavlja kojima su problematizirane sve jezične razine: pravopis, oblikoslovlje, skladnja i prozodija, a u okviru posljednjega poglavlja donosi se i paragraf o metrici. Gramatikološki opis

svih izdanja ove gramatike donio je Olexa Horbatsch 1963. godine (*Die vier Ausgaben der kirchenslavischen Grammatik von M. Smotryc'kyj*), a nama ga je posredovao s kritičkim osvrtom Eduard Hercigonja (1964: 154-160). Sve je to osobito važno stoga što se u Parčićevoj rukopisnoj gramatici nalaze dva umetnuta lista iz rukopisne gramatike njegova profesora staroslavenskoga i hrvatskoga jezika u zadarskome sjemeništu, fra Benedikta Mihaljevića (1768–1855). On je za svoje učenike priredio na latinskom jeziku kratku gramatiku crkvenoslavenskoga jezika radeći prema iscl. uzorima. U arhivu samostana franjevaca trećoredaca na Školjiću nađen je treći, posljednji dio te rukopisne gramatike u kojemu je obrađena sintaksa (rekcija, red riječi). Poredbenu analizu (usporedba s gramatikama Meletija Smotryc'koga i Josefa Dobrovškoga) njegove gramatike predstavili su Milan i Ana Mihaljević na Međunarodnom znanstvenom skupu *Trećoredska glagoljaška tradicija u europskom kontekstu* (27–29. IX. 2013, Zagreb). Zaključili su da je posrijedi opis novocrkvenoslavenskoga jezika²² koji se u to vrijeme upotrebljavao u istočnoslaveniziranim izdanjima hrvatskih glagoljaša.

---

²² Usporedi s klasifikacijom spomenutoga Nikolaja Trubeckoga (*Altkirchenslavische Grammatik* 1954): 1. Prastarocrkvenoslavenski jezik (neposvjedočen za razdoblje od 862. do 885), 2. Starocrkvenoslavenski jezik / jezik kanonskih tekstova (X. i XI. st), 3. Crkvenoslavenski jezik / jezik redakcijskih spomenika (od početka XII. stoljeća, hrvatski crkvenoslavenski jezik do XVI. stoljeća), 4. Novocrkvenoslavenski jezik (javlja se u određenoj sredini usporedo s književnim jezikom kojemu je osnova "domaći" idiom, kod Hrvata to je hrvatski crkvenoslavenski jezik od XVI. stoljeća) (Damjanović 2005: 11).

Slika 2. Poredbena slavenska gramatika Franca Miklošiča (izdanje iz 1875)

Druga važna gramatika i za Broza i za Parčića gramatika je “patrijarha slavistike” Josefa Dobrovskoga *Institutiones linguae slavicae dialecti veteris* (Vindobonae 1822) koja se drži prvom sustavnom staroslavenskom gramatikom koja je objedinila sve jezične razine i koja je bila značajna zbog mnogih prvina, među kojima je i činjenica da je Dobrovsky ukazao na južnoslavensko podrijetlo općeslavenskoga književnog jezika, pozicijsku uvjetovanost jata i dr. Prema kronologiji u njihovim su izvorima zastupljene i gramatike Augusta Leskiena *Handbuch der albulgarischen (altkirchenslavischen) Sprache* (1871.¹ i još četiri izdanja) i Franca Miklošiča (*Vergleichende Grammatik der slavische Sprachen*, Beč 1852–1874). S obzirom na to da u dosadašnjoj literaturi nismo pronašle točnu godinu nastanka rukopisa, za nas se kao važno pitanje nametnula i godina postanka Parčićeva gramatičkog rukopisa (jer na koricama je zabilježena samo godina usustavljanja rukopisa 1905. ili 1915). Može se zaključiti da rukopis nastaje zasigurno nakon nakon Berčićeve *Chrestomatie* (1859.¹, 1864.²) i Parčićeve *Grammatike hrvatskoga jezika* (1873.¹, 1878.²), a prije Misala (1893). Bilo bi to vrijeme njegova djelovanja u Zavodu Sv. Jeronima u Rimu od 1876. godine, a nedovršen je rukopis vrijedan i trajan spomenik njegova višegodišnjega rada na pripremanju i obnovi liturgijskih knjiga, rada koji je svoj vrhunac dosegao 1893. U tome nam i opet mnogo pomaže usustavljen gramatički *intermezzo* jer Parčić citira Miklošičevu poredbenu slavensku gramatiku pa zaključujemo da mu rukopis sigurno nastaje poslije 1875. godine. Konačnu potvrdu u datiranju spomenika ipak smo dobile iz njegova pisma pohranjena u Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti od 27. rujna 1886. godine.

Zaključno slovo

U radu je predstavljena analiza nedovršene rukopisne gramatike Dragutina Antuna Parčića koja je opremljena komparativnim metodološkim aparatom – prema tradicionalnim i onodobnim (druga polovina i kraj XIX. stoljeća) modernim, reprezentativnim europskim i hrvatskim staroslavenskim gramatikama. U uvodnim su poglavljima o crtane vanjskojezične okolnosti koje su uvjetovale potrebu za oblikovanjem pomoćnih jezičnih i pismovnih priručnika iz staroslavenskoga jezika, a sve u kontekstu hrvatske *Cyrrillo-methodiane* i ostvarivanja jednoga od njezinih temeljnih zadataka – obnove staroslavenskih liturgijskih knjiga. Preko rukopisne gramatike zaključuje se ponešto i o Parčićevoj eklektičnoj jezičnoj koncepciji u uređivanju liturgijskih knjiga, a s obzirom na činjenicu da je riječ o znanstveniku koji je u Zavodu Sv. Jeronima u Rimu praktično posve sam rukovodio svakim aspektom toga posla (tiskarskim, iluminacijskim, uredničkim i korektorskim, dakako jezičnim i pismovnim uređenjem Misala i Rituala). Naposljetku, ocjenjuju se i metodičko-didaktički doprinosi slovnčkoga štiva, osobito stoga što je Parčić naglasio komu je rukopis namijenjen (studentima bogoslovije, svećenicima i laicima glagoljašima) i u koje svrhe (učenje staroslavenskoga jezika za praktičnu primjenu u staroslavenskoj liturgiji). Komparativan pristup u obzir ne uzima samo postojeće staroslavenske gramatike već i Parčićevo gramatičko iskustvo u okviru Zagrebačke filološke škole i pisanja *Gramatike hrvatskoga jezika* (1873).

I naposljetku, još je 1970. godine Olga Nedjeljković pišući o Kurzovoj gramatici isticala:

Od udžbenika, namijenjenoga u prvom redu studentima-slavistima, ne treba očekivati mnogo novoga što bi samo moglo izazvati kod učenika nepotrebno kolebanje pri usvajanju osnovnih znanja. Osnovni zadatak udžbenika je njegova pedagoška vrijednost i cilj, njegova metoda strana koja olakšava proces usvajanja materijala. (1970: 126)

Zagledajući pomnije u Parčićevu rukopisnu gramatiku, zaključili bismo na sličan način kako je, namijenjena svećenicima glagoljskih biskupija i studentima bogoslovije u glagoljskim sjemeništima na našem tlu ali i u Rimu, obavijesna i metodički sustavno oblikovana. Premda nedovršena, jasno ukazuje da su se poštovali didaktički principi u prezentaciji sadržaja – od jednostavnijih prema složenim informacijama, od poznatih prema nepoznatima deduktivnom metodom. Jezične su definicije afirmativne i u sprezi s vodećim staroslavenskim gramatikama Parčićeva vremena (Dobrovsky, Leskien, Mi-

klošič), ukoliko su poglavlja ispunjena primjerima (gdjegdje u ovoj nedovršenoj gramatici stoje upražnjena mjesta za paradigmatske nizove deklinacija ili konjugacija, ali bez ispisa), oni su reprezentativni i potvrđeni izvornikom (spomenici kanona staroslavenskih spisa, istočnoslavenizirani spomenici i hrvatskostaroslavenski spomenici). Naslonjenost na tradiciju Zagrebačke filološke škole prepoznaje se najprije u terminologiji i drugim detaljima (pr. redak padeža), ali se ona ne slijedi bespogovorno, što je Sanda Ham zaključila i u odnosu na Parčićevu talijansku gramatiku hrvatskoga jezika (*Grammatica della lingua slava (illirica)* 1873). U tom smislu mogu se uspostaviti i veze s tzv. sestrinskom staroslavenskom gramatikom, točnije udžbenikom staroslavenskoga jezika Ivana Broza, inače vukovca, iz 1889. godine (primjerice, izostanak terminologije za glasovne promjene). Tomu je tako jer se nekoliko temeljnih svojstava usporedbe kod ovih dvaju gramatičara ispostavljaju zajedničkim – vrijeme djelovanja (druga polovica, točnije kraj XIX. stoljeća), zanemarena jezičnopovijesna komponenta njihove jezikoslovne djelatnosti, tip knjige – udžbenik / priručnik / pomoćno liturgijsko sredstvo, zajednički rad na pripremama pomoćnih knjiga za čitanje i uporabu novih staroslavenskih liturgijskih knjiga – pr. *Mali azbukvar* 1894. itd. Nadalje, Parčićeva metodološka korektnost očituje se u pozivanju na izvore – postojeće gramatike kojima se služio i od koje je primjere odmjerio, kao i u dijelovima jezičnih opisa u kojima se poziva uvod, točnije daje naslutiti da je rukopis imao uvodno poglavlje u tipu vanjske povijesti jezika – u kojem su opisane povijesne okolnosti nastanka staroslavenskoga jezika i dviju azbuka, vjerojatno su donesene tablice s azbučnim poretkom slova glagoljice i ćirilice, njihovim brojevnim vrijednostima i imenima, predstavljeni su temeljni spomenici kanona staroslavenskih spisa, kao i spomenici za koje već, kako ističe i Lunt (2001: 10-12), postoji jasna klasifikacijska oznaka redakcije / recenzije, odnosno jasno je da je riječ o spomenicima koji ne oprimjeruju više općeslavenski književni jezik, već neki od podsustava. Za Parčića je dakako osobito bitan hrvatski tip ckrvenoslavenskoga jezika, onaj koji je i prema vanjskim dokumentima (papinski dekreti, rad Odbora za izdavanje liturgijskih knjiga, članci u glasilima poput najpoznatijega *Za obstanak glagoljice* 1882. i dr) odabran za jezik novih staroslavenskih liturgijskih izdanja uz ustavnu glagoljicu. Što čini u spomeničkom, jezičnom, pismovnom i spacijalno-temporalnom kriteriju hrvatski crkvenoslavenski jezik, Parčić u nedovršenom gramatičkom rukopisu daje naslutiti, a mi znademo i potvrditi činjenicom da je na njegovoj “obnovi” surađivao još s Ivanom B(e)rčićem pri izdavanju *Chrestomathie linguae veterislovenicae* 1859. Sve je spomenute informacije Parčić zasigurno namjeravao uvrstiti u gramatiku jer ih je svejednako uvrštavao u prepisku s Josipom Jurjem Strossmayerom, Franjom Račkim, Vatroslavom Jagićem i drugima, u

članke i prikaze kojima se javljao u glasilima svoga vremena, a rabio ih je i kao argumente u sada već proslavljenim jezično-pismovnim polemikama. Prema svemu sudeći riječ je o vrijednom rukopisu koji je na našu radost, a nadamo se i čitateljevu, postao dijelom zajedničkoga znanstvenoga, nastavnoga i osobnog iskustva.

Literatura

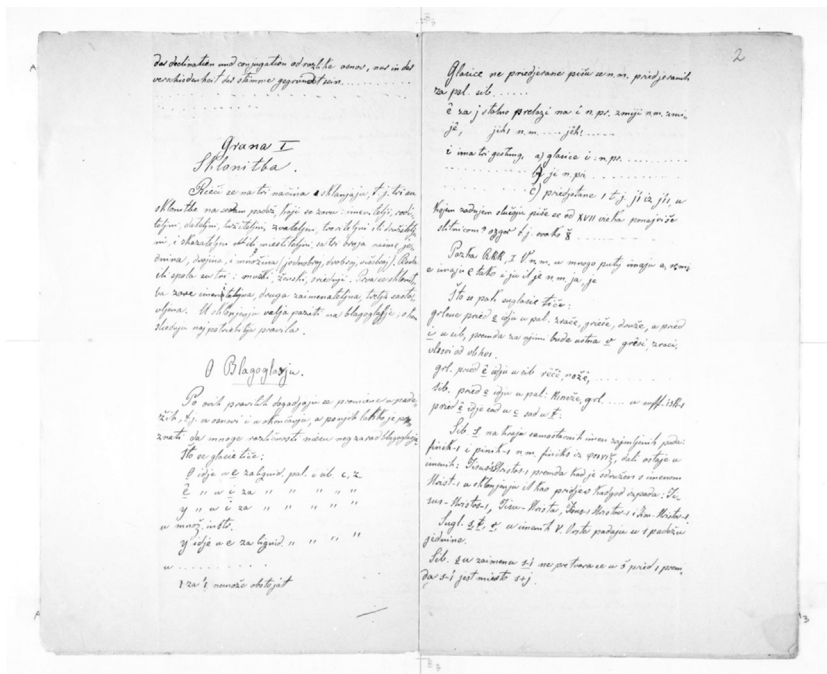
- Anić, Vladimir, *Dragutin Parčić kao hrvatski gramatičar*, u: Zbornik radova sa znanstvenoga skupa *Život i djelo Dragutina A. Parčića* (Zadar – Preko 18. i 19. listopada 1992), Zadar 1993, str. 92-102.
- Arhiv HAZU, Par. XII A 517/10. Pismo od 27. rujna 1886.
- Babič, Vanda, *Matej Sovič in ohranjeni rokopis njegovega latinskega prevoda slovnice Meletija Smotrickega (1619) iz leta 1773 v rokopisni zbirki NUK Ljubljana*, Zbornik referatov za štirinajsti mednarodni slavistični kongres, Ohrid 2008, str. 31-47.
- Badurina, Antun, *Uz otkrivanje spomen-ploče o. A. D. Parčiću*, u: Zbornik radova sa znanstvenoga skupa *Život i djelo Dragutina A. Parčića* (Zadar – Preko 18. i 19. listopada 1992), Zadar 1993, str. 14-16.
- Badurina, Anđelko, *Nepoznati Parčić*, u: Zbornik radova sa znanstvenoga skupa *Život i djelo Dragutina A. Parčića* (Zadar – Preko 18. i 19. listopada 1992), Zadar 1993, str. 155-182.
- Berčić, Ivan, *Chrestomathie linguae veterslovenicae*, Prag 1859.
- Bogović, Mile, *Staroslavenska liturgija u biskupijama Senjskoj i Modruškoj u 19. st. i Parčićev "Misal"*, u: Zbornik radova sa znanstvenoga skupa *Život i djelo Dragutina A. Parčića* (Zadar – Preko 18. i 19. listopada 1992), Zadar 1993, str. 63-78.
- Bolonić, Mihovil, *Iz korespondencije Dragutina A. Parčića*, *Croatia Christiana Periodica*, V (1981), 7, str. 29-42.
- Bolonić, Mihovil, *O transkripciji glagoljskih obrednih knjiga*, *Croatia Christiana Periodica*, V (1981), 8, str. 36-51.
- Bolonić, Mihovil, *O životu i radu Dragutina A. Parčića*, *Bogoslovska smotra*, XLII (1972), 4, str. 418-438.
- Bonefačić, Kvirin Klement (Daroslav), *Dragutin A. Parčić*, Kurykta, Krk 1902.
- Bozanić, Antun, *Biskup Mahnić – pastir i javni djelatnik u Hrvata*, Krčki zbornik XXII (posebno izdanje), Povijesno društvo otoka Krka, Zagreb – Krk 1991.
- Broz, Ivan, *Oblici jezika staroga slovenskoga: s dodatkom o postanju oblika jezika hrvatskoga ili srpskoga: za VII. i VIII. razred gimnazijski*, Zagreb 1889.¹, 1900.³

- Ćosić, Vjekoslav, *D. A. Parčić, život u djelu*, u: Zbornik radova sa znanstvenoga skupa *Život i djelo Dragutina A. Parčića* (Zadar – Preko 18. i 19. listopada 1992), Zadar 1993, str. 45-58.
- Damjanović, Stjepan, *Brozovo poznavanje slavenske i hrvatske jezične starine*, Fluminensia: časopis za filološka istraživanja, XV (2003), 1, str. 1-8.
- Damjanović, Stjepan, *Jedanaest stoljeća nezaborava*, IC Revija i Međunarodni slavistički centar, Osijek – Zagreb 1991.
- Damjanović, Stjepan, *Slovo iskona, staroslavenska/starohrvatska čitanka*, drugo, dopunjeno izdanje, Matica hrvatska, Zagreb 2012.
- Damjanović, Stjepan, *Staroslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb 2005.
- Damjanović, Stjepan, *Strossmayerova nastojanja oko glagoljskih liturgijskih knjiga*, u: Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa *Lik i djelo Josipa Jurja Strossmayera* [Osijek, Đakovo 15. do 17. svibnja 1990.] (ur. Stanislav Marijanović), Filozofski fakultet, Osijek 2008, str. 365-372.
- Damjanović, Stjepan, *Tragom jezika hrvatskih glagoljaša*, Hrvatsko filološko društvo, Zagreb 1984.
- Derossi, Julije, *Antun Dragutin Parčić (1832-1902)*, u: Zbornik radova sa znanstvenoga skupa *Život i djelo Dragutina A. Parčića* (Zadar – Preko 18. i 19. listopada 1992), Zadar 1993, str. 33-44.
- Dobrovsky, Josef, *Institutiones linguae slavicae dialecti veteris*, Vindobonae 1822.
- Fućak, Jerko, *Šest stoljeća hrvatskoga lektionara*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1975.
- Gostl, Igor, *Dragutin Antun Parčić*, Matica hrvatska, Zagreb 1998.
- Hamm, Josip, *Hrvatski tip crkvenoslavenskog jezika*, Slovo: časopis Staroslavenskoga instituta u Zagrebu, XIII (1969), 1, str. 43-67.
- Hamm, Josip, *Staroslavenska gramatika*, Školska knjiga, Zagreb 1974.
- Hamm, Sanda, *Jezik zagrebačke filološke škole*, Matica hrvatska, Osijek 1998.
- Hamm, Sanda, *Povijest hrvatskih gramatika*, Nakladni zavod Globus, Zagreb 2006.
- Hercigonja, Eduard, *Olexa Horbatsch, Die vier Ausgaben der kirchenslavischen Grammatik von M. Smotrýckyj*, Slovo: časopis Staroslavenskoga instituta, XIV (1964), 1, str. 154-160.
- Karaman, Mateo, *Bukvar*, Ex libris, Split – Zagreb 2005.
- Lukić, Milica, *Dragutin Antun Parčić i njegov Rimski misal slavenskim jezikom (Rim, 1893.) – (u povodu 100. obljetnice Parčićeve smrti i pretiska njegova glagoljskog Misala u Crnoj Gori)*, Lingua Montenegrina (časopis za jezikoslovna, književna i kulturna pitanja), V (2012), 10, str. 317-337.
- Lukić, Milica – Pilj Tomić, Marina, *Staroslavenske liturgijske knjige na*

- hrvatskom nacionalnom prostoru u XIX. stoljeću*, *Lingua Montenegrina* (časopis za jezikoslovna, književna i kulturna pitanja), III (2010), VI, str. 75-107.
- Lukić, Milica, *Polemike oko jezika i pisma liturgijskih staroslavenskih knjiga u 19. st. (s osobitim obzirom na tekstove Dragutina A. Parčića i Ivana Milčetića)*, u: *Knjige poštujući, knjigama poštovan.* Zbornik o 70. rođendanu Josipa Bratulića, Matica hrvatska, Zagreb 2010, str. 283-292.
  - Lunt, Horace G, *Old Church Slavonic Grammar*, Berin – New York, 2001.
  - Mihaljević, Milan, *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, u: *Povijest hrvatskoga jezika – 1. knjiga: Srednji vijek (Josip Bratulić i drugi.)*, Croatica, Zagreb 2009, str. 283-349.
  - Mihaljević, Milan; Reinhart, Johannes, *The Croatian Redaction: Language and Literature*, *Incontri Linguistici* 28, Pisa – Roma 2005, str. 31-82.
  - Miklošič, Franc, *Vergleichende Grammatik der slavische Sprachen*, Beč 1875.
  - Nazor, Anica, *Tragom Parčićeva glagoljskoga "Misala"*, u: *Zbornik radova sa znanstvenoga skupa Život i djelo Dragutina A. Parčića (Zadar – Preko 18. i 19. listopada 1992)*, Zadar 1993, str. 103-120.
  - Nedjeljković, Olga, *Josef Kurz, Učebnice jazyka staroslověnského*, *Slovo*, časopis Staroslavenskoga instituta, XX (1970), 1, str. 126-135.
  - Parčić, Dragutin Antun, *Za obstanak glagoljice, Katolička Dalmacija*, 13. XI. 1882, god. XIII, br. 89.
  - Petrović, Ivanka, *Franjo Rački – otac hrvatske Cyrillo-Methodiane*, *Zbornik zavoda za povijesne znanosti Istraživačkog centra JAZU*, IX (1979), str. 47-99.
  - Silić, Josip, *Dvije rekonstrukcije jezika Gorskoga vijenca Petra Petrovića Njegoša*, u: *Njegoš i Hrvati*, Nacionalna zajednica Crnogoraca Hrvatske, Centralna narodna biblioteka Crne Gore "Đurđe Crnojević", Matica crnogorska, Skaner studio, Zagreb 2011, str. 235-246.
  - Skupina autora, *Gramatika na starobŭlgarskija ezik*, *Bŭlgarskata akademija na naukite*, Sofija 1991.
  - Smotryc'kij, Meletij, *Hrammatiki slavenskija pravilnoe syntagma [...]*, Jevje 1619.
  - Soldo, Antun Josip, *Antun Dragutin Parčić i njegov glagoljski misal*, *Slovo: časopis Staroslavenskoga instituta u Zagrebu*, 39-40, Zagreb 1990, str. 167-181.
  - Strohal, Rudolf, *Kratki osvrt na hrvatsku glagolsku knjigu*, *Troškom piščevim*, Zagreb 1912.
  - Tafra, Branka, *Gramatika u Hrvata i Vjekoslav Babukić*, Matica hrvatska, Zagreb 1993.

- Tandarić, Josip L. – Bašić, Petar – Derossi, Julije, *Popis radova Dragutina Parčića*, u: Zbornik radova sa znanstvenoga skupa *Život i djelo Dragutina A. Parčića* (Zadar – Preko 18. i 19. listopada 1992), Zadar 1993, str. 59-60.
- Tandarić, Josip Leonard, *Hrvatska glagoljska liturgijska književnost – Rasprave i prinosi*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1993.
- Velčić, Franjo, *Politički odjeci Parčićevih liturgijskih izdanja*, u: Zbornik radova sa znanstvenoga skupa *Život i djelo Dragutina A. Parčića* (Zadar – Preko 18. i 19. listopada 1992), Zadar 1993, str. 121-142.
- Vince, Zlatko, *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb 2002.
- Žagar, Mateo; Zaradija Kiš, Antonija, *Muka po Mateju u Parčićevu misalu (1893): kulturološke, jezične i grafijske odrednice (nacrtak)*, Muka kao nepresušno nadahnuće kulture, zbornik radova 5. Međunarodnog znanstvenog simpozija s temom: Boka kotorska – jedno od izvorišta hrvatske pasionske baštine (ur. Jozo Čikeš), Zagreb 2006, str. 153-189.

Prilog 1. Iz rukopisne staroslavenske gramatike Dragutina A. Parčića

Milica LUKIĆ & Vera BLAŽEVIĆ-KREZIĆ

HANDWRITTEN OLD SLAVONIC GRAMMAR BY D. A. PARČIĆ

In this paper, the authors discuss the characteristics of handwritten Old Slavonic Grammar by Dragutin Antun Parčić. The authors analyze the grammar and its structure and orientation to a particular tradition in relation to the existing nineteenth-century Old Slavonic grammars and language reviews by Croatian philologists – especially Ivan Broz and his *Old Slavonic Language Forms* (1889 and six more editions).

The handwritten Old Slavonic Grammar is divided into two main sections (*Odsiek I* and *Odsiek II*) structured according to declinations (*Sklonitba*) and verbs (*Sprega*). Unlike Broz (*Pristup 1–4*), Parčić does not provide an opening chapter with the elaboration of extra-linguistic historical circumstances of creation of the Old Slavonic language and two Slavonic scripts (Glagolitic and Cyrillic), although he points to fundamental discrepancies between the Common Slavonic (until XII century) and the recension period (Croatian Old Church Slavonic since XII century). There are also no separate chapters on sounds and sound alterations.

Key words: *Dragutin A. Parčić, Old Slavonic Grammar, Ivan Broz*